De gedachten zijn vrij

25 jaar Humanistisch Geestelijk Raadswerk bij de inrichtingen van Justitie

HET HUMANISTISCH ARCHIEF
Centrum voor archivering en documentatie
m.b.t. het humanisme in Nederland vanaf 1850.
Van Asch van Wijckskade 28
3512 VS UTRECHT

De gedachten zijn vrij

25 jaar Humanistisch Geestelijk Raadswerk bij de inrichtingen van Justitie

De gedachten zijn vrij is een uitgave van de Centraal Geestelijk Raadsman bij de inrichtingen van Justitie, Laan van Vollenhove 2941, 3706 AK Zeist.

Dit boek is uitgegeven ter gelegenheid van het symposium *De gedachten zijn vrij* op 26 februari 1993. De samenstellers zijn: E. de Boer, M. v. Velzen, M. Bijleveld, M. Hoogeboom, W. ter Horst van Delden en H. Terpstra.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Gedachten

De gedachten zijn vrij : 25 jaar Humanistisch Geestelijk Raadswerk bij de inrichtingen van justitie. – Ermelo : Interior ; Zeist : Centraal Geestelijk Raadsman bij de inrichtingen van justitie. – Ill.
Symposiumbundel.
ISBN 90-74322-04-2
Trefw. Humanistisch Geestelijk Raadswerk ; geschiedenis.

Omslag en zetwerk: Athmer/SKP, Utrecht
Ontwerp van de omslagtekening: Pieter Aurich
Productie: Interior, Ermelo

ISBN 90-74322-04-2

Het auteursrecht van de artikelen in deze bundel berust bij de auteurs. Zonder schriftelijke toestemming mogen deze teksten niet worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt.

Inhoud

8 Voorwoord

9 *Hannie Singer-Dekker*
Geschiedenis van de politieke strijd voor gelijke rechten voor humanistische geestelijke verzorging van gedetineerden

26 *Twee gedichten van gedetineerden*
Carlo: Auto
Elmer: Dat ben jij

27 *Ingeborg van Teeseling*
Een oud-raadsman aan het woord: Henk van Dam (interview)

33 Gedichten van Maarten (gedetineerde)

34 *Peter Huysmans*
Dilemma. Verslag van een gesprek over vrijplaats en geheimhoudingsplicht

39 *Jan Hein Mooren*
Humanistisch Geestelijk Werk bij Justitie:
Op een kruispunt van wegen

52 *Harry Kunneman*
Geestelijk werk bij Justitie:
vrijplaats, panopticum en professionaliteit

61 *Een anonieme gedetineerde*
Het luik (gedicht)

62 *Cees Boey*
Geestelijk werk bij Justitie: Het gevangenissysteem als context

Foto boven: De eerste raadslieden bij Justitie in de sneeuw.
V.l.n.r.: E. Remmerswaal, H. van Dam, W. ter Horst van Delden, J. Kroos, P. Pols, C. Uitenbogaard, C. Waasdorp, M. Bethume, H. de Jong, A. Kieboom, A. Schoemaker en F. van Hage.

Foto rechts: Groepsfoto van de raadslieden, gemaakt op 4 november 1992, op de trap van het Coornherthuis in Zeist.
In alfabetische volgorde: Othilde Bakels, Annemieke Bakker, Marja Bijleveld, Ellis Blom, Ellie de Boer, Anki Boon, Hermi Buursink, Cor van Dael, Yvonne van Engers, Henk Goeting, Madeleine Groosman, Gé van der Hoek, Marjan Hoogeboom, Nel Hordijk, Wim ter Horst van Delden (Centraal geestelijk raadsman), Annemiek Horstman, Hetty Huussen, Peter Huysmans, Anda Mink (medewerkster bureau), Maaike van Praag, Erik Roedema, Stella van der Schaaf, Trudy Schmidt, Peter Schoonheim, Hanneke Terpstra, Marianne van Velzen, Tiny Vos, Anita Witten, Ruud Worm.
Vijf raadslieden staan niet op de foto: Ien Kemper, Ron Klipstein, Loek de Leeuw, Grietje Santing en Corry van Wege.

Voorwoord

In 1954 werden humanistische geestelijk raadslieden als vrijwilligers toegelaten tot de inrichtingen van Justitie. In 1968 werd een tiental raadslieden op voordracht van het Humanistisch Verbond door de minister van Justitie in ambtelijke dienst aangesteld. Dus nu 25 jaar geleden.

Het ministerie van Justitie heeft ons in staat gesteld dit jubileum te vieren met een symposium op 26 februari 1993, onder de titel *De gedachten zijn vrij.*

We zijn blij dat we tegelijkertijd dit boekje kunnen aanbieden aan de deelnemers en hopen dat het inzicht zal verschaffen in het humanistisch geestelijk raadswerk bij Justitie, toen en nu.

We hebben geprobeerd een beeld van ons werk samen te stellen met bijdragen van raadslieden zelf, Justitie, het Humanistisch Verbond, de gedetineerden en de wetenschap. Dit laatste door het opnemen van bijdragen van medewerkers van de Universiteit voor Humanistiek.

Wij hopen er in geslaagd te zijn een zodanig beeld van het humanistisch raadswerk te geven dat dit boekje van nut kan zijn voor de praktijk.

De samenstellers

Geschiedenis van de politieke strijd voor gelijke rechten voor humanistische geestelijke verzorging van gedetineerden

Hannie Singer Dekker

Prof. Mr. H. Singer-Dekker is emerita hoogleraar strafrecht. Zij is hoofdbestuurslid van het Humanistisch Verbond geweest in de jaren vijftig en zestig. Thans is zij lid van de verbondsraad van het HV.

1 GEESTELIJKE VERZORGING IN DE EERSTE JAREN VAN HET HUMANISTISCH VERBOND

Geestelijke verzorging zit vele humanisten in het bloed. Het is begrijpelijk, dat de allereerste jaren na de oprichting van het Humanistisch Verbond in 1946, voornamelijk werden besteed aan het bekend maken van de humanistische beginselen en het opbouwen van de organisatie. Maar in 1949 werd reeds de stichting Mens en Wereld opgericht,[1] die zich speciaal zou gaan bezighouden met de geestelijke verzorging, daarbij inbegrepen het zoeken van de geschikte personen en het geven van opleiding. De stichting werd natuurlijk geteisterd door een chronisch tekort aan geld. Toch kon in 1950 het eerste succes worden geboekt. Op 1 november 1950 werd C. Schonk als geestelijk raadsman bij de Dienst Uitvoering Werken aangesteld. Dat was mogelijk gemaakt door een subsidie van het Ministerie van Wederopbouw, waar minister in 't Veld die het humanisme een warm hart toedroeg, toen de scepter zwaaide.[2]

Eind 1952 kreeg het Humanistisch Thuisfront zijn eerste militaire tehuis, met steun van de overheid en in 1953 kwam H. Lips in dienst van het Thuisfront om militairen ook in diensttijd gelegenheid te geven zich in geestelijke en culturele zaken te verdiepen.[3] Met de geestelijke verzorging in de huizen van bewaring, gevangenissen en psychopaten-asyls (hierna aan te duiden als penitentiaire inrichtingen) ging het iets minder vlot. Daar kon-

den eerst op 1 september 1954 geestelijk raadslieden, overigens geheel als vrijwilligers, binnen komen. Het Humanistisch Verbond heeft zich vanaf het begin om het lot van gevangenen bekommerd. Uit de notulen van de eerste vergaderingen van het hoofdbestuur blijkt bijvoorbeeld, dat men humanistische geestelijke verzorging in de interneringskampen (waar diegenen verbleven die tijdens de oorlog 'fout' waren geweest) eigenlijk zeer noodzakelijk achtte. Men zag toen echter kennelijk geen kans dat te verwezenlijken.

De bereidheid die bij het Humanistisch Verbond bestond tot geestelijke verzorging, en de oprichting van het Humanistisch Thuisfront hebben er toe bijgedragen dat er op een bepaald moment iets voor gevangenen gedaan kon worden. Evert Vermeer, lid van de tweede kamer voor de PvdA, werd voorzitter van het Humanistisch Thuisfront. Dit was erg belangrijk, omdat daardoor de band met de politiek was gelegd. Toen dan ook de Beginselenwet Gevangeniswezen op de helling stond, bood dit feit de gelegenheid om de humanistische geestelijke verzorging van gedetineerden onder de aandacht van de regering te brengen. Het Wetboek van Strafrecht schrijft namelijk sinds zijn totstandkoming in 1881 voor, dat de tenuitvoerlegging van de gevangenisstraf wordt geregeld bij Algemene Maatregel van Bestuur "naar beginselen bij de wet te stellen".

2 GEESTELIJKE VERZORGING IN DE GEVANGENIS

De Beginselenwet en de Gevangenismaatregel bestonden reeds lang voor de oorlog. Maar na de oorlog woei er een andere wind. Vele eerbiedwaardige Nederlanders hadden nu zelf in de gevangenis gezeten. Dat feit heeft, naast een algemene drang tot vernieuwing en hervorming, zeker mede geleid tot de opvatting dat op dit terrein het een en ander moest worden veranderd.

Reeds op 1 maart 1946 was de 'Commissie Fick' (zo genoemd naar haar voorzitter) ingesteld, die moest adviseren over de manier waarop de vrijheidsstraf ten uitvoer moest worden gelegd. Deze commissie bracht op 1 september 1947 haar rapport uit. Het gevangenispastoraat was in christelijk Nederland natuurlijk al in de oude wetgeving geregeld. Toen ging het nog uitsluitend om de traditionele, in ons land bekende godsdiensten, maar een aanknopingspunt om ook eens over humanistische geestelijke verzorging te beginnen gaf deze regeling wel. De commissie Fick heeft zich op dit punt helaas maar heel kort uitgelaten. Over de positie van hen, die niet tot een kerkgenootschap behoorden, wist de commissie niet veel meer te zeggen dan dat deze mensen, als zij dat wensten, toch wel een bijbel of een ander godsdienstig boek mochten ontvangen en dat zij, zo vaak zij dit

wilden, bezoek zouden mogen ontvangen van een geestelijke.

De minister van justitie zou op basis van dit rapport nieuwe wetgeving moeten voorbereiden. Soms is het maar gelukkig dat het maken van wetten veel tijd kost. Nu had het parlement de gelegenheid, nog voordat er enig ontwerp was ingediend, een paar 'schoten voor de boeg' te lossen. Het lid van de Tweede Kamer Donker (PvdA) maakte daarvan gebruik. Bij de behandeling van de justitiebegroting voor 1948 merkte hij op: "Het hele probleem van de buitenkerkelijken in de gevangenissen heeft geen oplossing kunnen vinden in dit rapport."[4] Het ontwerp van een nieuwe Beginselenwet werd tenslotte in het zittingsjaar 48/49 ingediend door minister Wijers (KVP).[5] De opmerking van Donker heeft weliswaar in dat ontwerp geen uitwerking gehad, maar toch vond de minister het nodig in de Memorie van Toelichting bij het ontwerp op te merken: "Ook zij, die niet tot een kerkgenootschap behoren, zullen, indien zij er prijs op stellen, in staat gesteld moeten worden zich door contact met anderen uit de vrije wereld te bezinnen op geestelijke waarden."[6] Overigens werd over dit onderwerp geen duidelijke wetsbepaling opgenomen.

In het Voorlopig Verslag dat door de Tweede Kamer naar aanleiding van het wetsontwerp werd uitgebracht lieten 'enkele leden' weten, dat zij met instemming hadden gezien, dat het betreffende hoofdstuk van het wetsontwerp getiteld was 'geestelijke verzorging' en niet 'godsdienstige verzorging'. Ook deelden deze leden mee, dat zij het in de lijn van deze wijziging vonden liggen dat nu ook bijeenkomsten op humanistische grondslag mogelijk zouden worden gemaakt.[7] De minister antwoordde hierop, dat hij over de humanisten niets in het ontwerp kon opnemen, omdat hij niet wist wat zij wilden.[8]

3 DE 'STENEN VOOR BROOD' AFFAIRE

Bij de openbare behandeling van het ontwerp Beginselenwet bracht de PvdA de zaak van de geestelijke verzorging vanwege het Humanistisch Verbond opnieuw ter sprake. Minister Wijers was inmiddels opgevolgd door minister Mulderije (CHU). Deze minister was er evenmin toe te bewegen een bepaling hierover in de wet op te nemen. Het Humanistisch Verbond kon volgens hem niet op een lijn worden gesteld met de kerken.[9] Het wetsontwerp werd tenslotte op 21 december 1951 door de Tweede Kamer aangenomen zonder enige aanvulling terzake.

Een amendement werd niet ingediend, maar dat zou waarschijnlijk ook niet de steun van de meerderheid van de Kamer hebben gekregen.

De Eerste Kamer bracht de kwestie weer ter sprake. Toen sprak minister Mulderije de, inmiddels berucht geworden, woorden uit, dat het Humanistisch Verbond "stenen voor brood" gaf.[10] Het ontwerp werd in de Eerste Kamer, die geen recht van amendement heeft, aangenomen.[11] Het was dan wel betreurenswaardig dat alle bemoeiïngen van kamerleden niet tot enig succes hadden geleid, maar achteraf bezien heeft de minister het Verbond eigenlijk een dienst bewezen. Het tumult brak los. Stenen voor brood! Dat ging te ver vonden velen, ook niet-humanisten. Het Verbond luidde de noodklok en deed een brochure het licht zien onder de titel: *Stenen voor brood.*[12] De kranten gingen zich er mee bemoeien.[13] De belangstelling voor het Humanistisch Verbond was wel gewekt.

Nu kon de wet niet in werking treden voordat ook de Algemene Maatregel van Bestuur, die het Wetboek van Strafrecht voorschrijft, was afgekondigd. Daar ging nog geruime tijd mee heen en dat bood gelegenheid op de zaak terug te komen om te bereiken, dat in die Maatregel nog iets ten behoeve van de humanistische geestelijke verzorging zou worden geregeld. Dat moest dan natuurlijk wel binnen de grenzen van de Beginselenwet blijven, maar die wet sprak niet voor niets over "geestelijke verzorging" in plaats van "godsdienstige verzorging".[14] Enige ruimte bestond er dus wel.

Bij de behandeling van de justitiebegroting voor 1952 vond de Eerste Kamer opnieuw gelegenheid de zaak aan de orde te stellen. De heer van Walsum, zelf gelovig protestant, hield bij de openbare behandeling een magistrale rede. Hij betoogde dat "(de regering) evenmin als zij een keuze mag doen tussen de verschillende christelijke richtingen, op grond van haar waardering, de humanisten achter (mag) stellen. Men moet erkennen," zo betoogde de spreker verder, "dat de Nederlandse bevolking niet alleen in godsdienstig opzicht, maar ook in geestelijk opzicht van gemengde samenstelling is." De geestelijke vrijheid en de democratie waren volgens hem hier in het geding. Daarbij achtte hij het "een levensgroot gevaar" voor het christendom een bevoorrechte plaats te willen handhaven met behulp van de staatsmacht." [15] De heer van Walsum had ook nog een praktisch voorstel. Hij vond, dat het hier een zaak betrof die tot het beleid van het gehele kabinet behoorde. Het vraagstuk deed zich immers ook voor bij de DUW-kampen en in het leger. Hij stelde voor een commissie te benoemen die zich over de hele zaak zou moeten buigen. Minister Mulderije zag er de noodzaak niet van in.[16] Maar later bleek, dat het rumoer wel degelijk iets teweeg had gebracht.

4 DE COMMISSIE VAN ADVIES VOOR DE GEESTELIJKE VERZORGING VAN BUITENKERKELIJKE GEDETINEERDEN

Minister Mulderije zond namelijk, nadat de Beginselenwet was aangenomen, een nota aan het kabinet, waarin de gang van zaken in het parlement, en speciaal de rede van Van Walsum kort wordt weergegeven. De minister deed aan het kabinet een voorstel (in algemene termen, nog niet artikelgewijs), hoe ongeveer aan het Humanistisch Verbond een toegang zou kunnen worden verleend, zonder dat daarvan een nadelige invloed op de kerkelijke zorg zou kunnen uitgaan. Deze nota werd door het kabinet aanvaard.[17] Vervolgens stelde deze minister een werkcommissie in, die zou moeten adviseren over de vraag op welke manier uitvoering zou kunnen worden gegeven aan het besluit tot het voorzien in geestelijke verzorging van buitenkerkelijke gedetineerden. De werkcommissie bracht op 29 september 1952 rapport uit. Het bestond uit twee bladzijden. Men overwoog, dat geestelijke verzorging in het re-educatieproces van gedetineerden van groot belang is. Voor de buitenkerkelijke gedetineerden heeft de overheid evenzeer als voor de kerkelijke, een eigen taak teneinde hen te behoeden voor een afglijden naar geestelijk nihilisme, vond de werkcommissie. Zij stelde voor een permanente commissie te benoemen bestaande uit vijf leden, die geacht kunnen worden de verschillende groeperingen van geestelijk leven buiten kerkelijk verband te kennen. Die zouden ook in staat moeten zijn objectief voorlichting te geven over deze vormen van geestelijk leven. De leden zouden moeten zijn: een lid van het Humanistisch Verbond, een protestant, een practiserend Rooms katholiek, een anders dan als humanistisch gekwalificeerde buitenkerkelijke en een representant uit ongeorganiseerd-buitenkerkelijke kring. Die commissie zou geschikte personen moeten zoeken die 'bezinnings-bijeenkomsten' en 'gespreksavonden' zouden kunnen leiden en die ook individueel contact met gedetineerden konden onderhouden. Deze mensen zouden in staat moeten zijn een en ander te doen zonder te beïnvloeden in anti-godsdienstige richting. Dat rapporteerde de werkcommissie er wel bij. Het zou moeten gaan om gedetineerden, die na een observatie-periode verklaren, dan wel uit wier negatieve houding valt af te leiden (dit ter beoordeling van de gestichtsdirecteur) dat zij kerkelijke verzorging afwijzen. In de praktijk zou een nadere afbakening gevonden moeten worden, zoals dat ook reeds het geval was tussen protestantse en katholieke geestelijke verzorging.[18]

Minister Mulderije liet er geen gras over groeien. Op 23 december 1952, drie maanden nadat de werkcommissie haar rapport had uitgebracht, stelde hij de 'Commissie van advies voor de geestelijke verzorging van buitenkerke-

lijke gedetineerden' in, die zou moeten adviseren over toelating van genootschappen op geestelijke grondslag en over toelating van de geestelijke verzorgers die door deze genootschappen werden voorgedragen.[19]

De instructie aan deze commissie vermeldt, dat de commissie de beschikking heeft over de diensten van de "ambtenaar, belast met de organisatie der geestelijke verzorging van gedetineerden, die geestelijke verzorging van enige godsdienstige gezindte afwijzen".[20] Die ambtenaar ressorteert onder het hoofd der afdeling Gevangeniswezen. Deze 'contact-ambtenaar' zoals hij later werd genoemd, werd de heer P.A. Pols (aangesteld in 1954), die lid was van het Humanistisch Verbond.

Intussen was minister Mulderije vervangen door de heer Donker van de PvdA. Deze deelde de kamer echter mede, dat de hele zaak nog was voorbereid door zijn voorganger en dat hij van plan was diens ontwerp-Algemene Maatregel van Bestuur vrijwel ongewijzigd over te nemen.[21] Het feit dat minister Donker deel uit maakte van een Rooms-rood coalitie kabinet zal daaraan wel niet vreemd zijn geweest.[22]

In 1953 verscheen tenslotte de nieuwe Gevangenismaatregel.[23] Deze bepaalde in art. 63 dat aan ieder gesticht een aantal geestelijke verzorgers van protestantse, Rooms-katholieke, en Israelitische gezindte zijn verbonden. Art. 66 bepaalde voorts, dat aan geestelijk verzorgers van andere gezindten gelegenheid wordt gegeven de belangen te behartigen van degenen, die tot hun gezindte behoren. Met andere woorden: gedetineerden, die een andere godsdienst aanhingen, konden hun eigen geestelijk verzorger krijgen.

De maatregel maakt onderscheid tussen 'gezindte' waarmee kennelijk godsdienstige gezindte is bedoeld, en 'genootschappen op geestelijke grondslag', waarbij gedacht is aan niet-godsdienstige organisaties. Art. 67 eerste lid bepaalde, dat vertegenwoordigers van die genootschappen kunnen worden toegelaten de geestelijke belangen te behartigen van de gedetineerden, die tot hun genootschap behoren. Op grond van dit artikel kreeg het Humanistisch Verbond dus direct toegang tot zijn leden, als die in een penitentiaire inrichting verbleven. Hetgeen echter zelden voorkomt.

Voor de gedetineerden, die noch een bepaalde godsdienst aanhangen noch behoren tot een 'genootschap op geestelijke grondslag', werd een speciale regeling opgenomen, die rondweg discriminerend kan worden genoemd. De discriminatie zat in art.67 lid 2 van de maatregel. Dit bepaalde, dat vertegenwoordigers van genootschappen op geestelijke grondslag, die zijn toegelaten, zich ook in verbinding mogen stellen met 'andere' gedetineerden (dus niet leden: leden vielen immers onder het eerste lid), wanneer deze de godsdienstige geestelijke verzorging afwijzen en om een contact vragen. Bovendien moet de directeur toestemming verlenen. De gedetineer-

den, die opgaven geen godsdienst te hebben (de zogenaamde gg-ers) moesten dus aan drie voorwaarden voldoen, te weten: met zoveel woorden contact met dominee en aalmoezenier afwijzen; om geestelijke verzorging vanwege het Humanistisch Verbond vragen en toestemming van de directeur hebben verkregen. En dat, terwijl dominee en aalmoezenier wel direct toegang hadden tot allen die niet tot hun gezindte behoren dus ook de gg-ers, tenzij de gedetineerde zo'n contact afwees (art. 66). Ze hadden daarvoor weliswaar de toestemming van de directeur nodig, maar dat bleek een formaliteit te zijn.

De maatregel voorzag niet in de mogelijkheid van een informatief gesprek tijdens de contactperiode met een vertegenwoordiger van het Humanistisch Verbond voordat de gedetineerde zijn keus had bepaald. Die moest dus eigenlijk blindelings kiezen nadat hij door dominee en aalmoezenier bezocht was. Deze discriminerende regeling is tot 1966 blijven bestaan, niettegenstaande herhaaldelijk geuite bezwaren, zowel in als buiten de volksvertegenwoordiging. Zo pleitte de heer Daams (PvdA) in de Tweede Kamer in 1964 opnieuw voor gelijkstelling.[24] Hij wees daarbij op de nota van de Hervormde Synode van 1963, waarin eveneens geconcludeerd werd tot gelijkstelling.[25] Minister Samkalden (PvdA) heeft tenslotte in 1966 de zaken recht getrokken, althans wat de toelating betreft. De financiële voorziening was nog wel even een andere zaak. De geestelijke raadslieden waren ook niet aan de penitentiaire inrichtingen 'verbonden', zoals de Gevangenismaatregel van 1953 het uitdrukte voor de dominees en de aalmoezeniers, doch slechts 'toegelaten'. Een aanstelling was er dus niet bij. Zij kregen echter wel voor hun werk een bescheiden honorarium. Doch daarover verderop in dit artikel.

In de tijd tussen 1953 en 1966 heeft de Commissie van Advies[26], hoe bevoogdend en discriminerend de hele opzet ook was, goed werk gedaan. Dat was te danken aan de uitstekende voorzitters (de eerste was Klaas Toornstra, burgemeester van Hattum en lid van de provinciale staten van Gelderland; de laatste de Procureur-Generaal bij de Hoge Raad Prof. Langemeijer), maar ook aan de voorzitter van het Humanistisch Verbond, Jaap van Praag, die vanaf het begin van de Commissie heeft deel uitgemaakt tot 1969 (zijn opvolger was prof. Dr. W. van Doorn). Ook de andere leden waren steeds van hoog niveau, zodat de besprekingen van goed gehalte waren. In het begin heeft een enkel lid van de commissie nog wel eens, op zeer beschaafde en correcte wijze, blijk gegeven van enige bezorgdheid over een mogelijk antichristelijke invloed van de humanistische raadslieden op de gedetineerden, maar deze uitingen werden – op een even beschaafde en correcte wijze – door van Praag duidelijk weerlegd. Over het geheel genomen werd door

vrijwel ieder lid naar de nodige objectiviteit gestreefd. Tenslotte: de strikt zakelijke rapportage van de contact-ambtenaar heeft ongetwijfeld veel tot die objectiviteit bijgedragen.

In de beginjaren kwam de commissie zeer vaak en regelmatig bijeen. De aanduiding 'geestelijk raadsman' voor de vertegenwoordigers van de genootschappen op geestelijke grondslag werd in deze commissie aanbevolen ter onderscheiding van de term 'geestelijk verzorger', die voor de godsdienstige groeperingen werd gebruikt. Van Praag vroeg nog of dit niet tot verwarring zou kunnen leiden omdat de term 'geestelijk raadsman' in het Humanistisch Verbond reeds geheel ingeburgerd was. De geestelijk raadsman, die door de commissie werd bedoeld, kon ook een vertegenwoordiger zijn van een ander genootschap op geestelijke grondslag dan het Humanistisch Verbond. De gevangenismaatregel gold immers niet alleen voor het Humanistisch Verbond, maar ook voor allerlei andere geestelijke genootschappen. Ook de commissie richtte zich niet alleen op het Verbond. De contact-ambtenaar moest in beginsel zich evengoed bezighouden met andere organisaties dan het Verbond. Maar de commissie tilde aan de term 'geestelijk raadsman' niet zwaar. In feite was er nu eenmaal alleen het Verbond, dat erkend was als 'genootschap op geestelijke grondslag'.

5 DE RAPPORTEN VAN CONTACT-AMBTENAAR POLS

De rapporten van de contact-ambtenaar zijn in al hun zakelijkheid (en misschien juist wel daardoor) onthullend. De heer Pols bezocht de penitentiaire inrichtingen regelmatig. Iedere nieuw toegelaten geestelijk raadsman werd door hem persoonlijk aan de directeur voorgesteld. Het kwam voor, dat een directeur bij de eerste kennismaking al meedeelde: in mijn inrichting komen geen gedetineerden voor, die prijs stellen op de zorgen van een geestelijk raadsman. Vier jaar later bleek dan ook, dat in die inrichting nog niemand om een geestelijk raadsman had verzocht.

De heer Pols constateerde soms ook, dat na een directeurswisseling het aantal verzoeken om bijstand van een geestelijk raadsman aanzienlijk steeg of, in een enkel geval, daalde. Problemen werden ook ondervonden bij het overplaatsen van gedetineerden van de ene inrichting naar de andere. Gedetineerden die in een bepaalde inrichting een geestelijk raadsman hadden gehad, moesten soms na overplaatsing toch weer de hele procedure doorlopen. Dat betekende: gedurende een bepaalde periode (die was vastgesteld op hoogstens 3 weken voor kort gestraften en 6 weken voor lang gestraften) eerst kennismaken met de dominee en de aalmoezenier, vervol-

gens deze afwijzen en dan om een geestelijk raadsman vragen. Soms bleek de fout bij de eerste inrichting te liggen, die verzuimd had door te geven dat de gedetineerde reeds een geestelijk raadsman had. Soms ook had de eerste inrichting dat wel doorgegeven, maar erbij vermeld dat de man had gezegd oorspronkelijk tot een bepaalde godsdienst te hebben gehoord. Hetgeen dan voor de directeur van de volgende inrichting aanleiding was om toch maar de hele procedure toe te passen. En dat terwijl aan de directeuren was voorgeschreven, dat bij overplaatsing van een gedetineerde, die al een geestelijk raadsman had, de contactperiode niet nogmaals behoorde te worden toegepast.[27]

Hoewel het in de rede lag, zoals trouwens ook de instructie aan de directeur aangaf, dat de directeur de gedetineerde bij binnenkomst inlichtte over zijn rechten op het terrein van de geestelijke verzorging, bleek dit niet altijd te gebeuren. Een directeur deelde mee dit aan de dominee over te laten. Een ander gaf toe dat door drukke werkzaamheden weleens te vergeten. Weer een ander deelde mee de gedetineerde bij binnenkomst wel iets mede te delen, maar als hij na de verplichte informatieperiode niets meer hoorde, het zo te laten. Dit laatste moge begrijpelijk zijn, maar men moet wel bedenken dat het geestelijk raadswerk van het Verbond in de beginperiode bij veel gedetineerden niet bekend was. Verder deed zich bij bepaalde gedetineerden soms de vrees voor, dat het met zoveel woorden afwijzen van de aalmoezenier en de dominee, van negatieve invloed zou kunnen zijn op de beslissing tot voorwaardelijke invrijheidstelling. Dat dit ooit het geval zou zijn geweest is niet waarschijnlijk en ook nooit aangetoond, maar de vrees van de gedetineerde is wel begrijpelijk.

Overigens blijkt uit circulaires van de minister, gericht aan de gevangenisdirecteuren, dat op directeuren-vergaderingen in 1955 en 1956 reeds is medegedeeld, dat de directeur de plicht heeft de gedetineerde bij binnenkomst in te lichten over de gang van zaken en de mogelijkheden van geestelijke verzorging en bijstand door een geestelijk raadsman. Verder was de directeur ook verplicht de gedetineerde, die na afloop van de contactperiode zich niet uitsprak over zijn voorkeur voor de een of andere geestelijk verzorger of raadsman, nogmaals te wijzen op de mogelijkheden van het krijgen van een geestelijk raadsman. *Na afloop van de contactperiode* was, als de gedetineerde de christelijke geestelijke verzorging afwees, volgens de instructies een informatief gesprek met de geestelijk raadsman mogelijk, indien de gedetineerde daarop prijs stelde. Dit diende dan binnen vier weken plaats te hebben.[28] Er is niet veel fantasie voor nodig om de conclusie te trekken dat de vergaderingen van de Commissie van Advies, die werden bijgewoond door de directeur gevangeniswezen, de inspiratie hebben gele-

verd tot het houden van deze vergaderingen met de directeuren.

Het was niet allemaal 'doom and gloom' wat de contact-ambtenaar berichtte. Er zijn in de rapporten ook hartverwarmende mededelingen te vinden over dominees en aalmoezeniers die, als de gedetineerde in een geestelijke crisis terecht was gekomen en de raadsman niet onmiddellijk kon komen (tenslotte was deze een vrijwilliger met een eigen werkkring, die hem niet altijd toestond daaruit even weg te lopen), onmiddellijk insprongen om daarna de geestelijk raadsman in te lichten en de gedetineerde weer geheel aan zijn zorgen over te laten. Ook kwam het voor, dat de geestelijk raadsman zijn cliënt ervan overtuigde, dat zijn gehele instelling hem meer gebaat deed zijn bij de zorgen van dominee of aalmoezenier. Ook het omgekeerde (dominee adviseert over te gaan naar geestelijk raadsman) kwam voor. De commissie heeft de rapportage goed gelezen. De conclusie lag voor de hand: het leek, minst genomen, waarschijnlijk dat er nogal wat gedetineerden niet goed op de hoogte waren van de mogelijkheden. De commissie besloot zelf te gaan praten met alle gedetineerden, die tenslotte van iedere geestelijke verzorging verstoken waren gebleven. De commissie ging in tweetallen te werk. De resultaten van hun onderzoek deden vermoeden, dat een niet onbelangrijk aantal gedetineerden niet op de hoogte was gebracht. Het feit dat de commissie zelf de gedetineerden ging bezoeken heeft ongetwijfeld ertoe bijgedragen, dat de directeuren betere informatie gingen verstrekken. Langzamerhand verdwenen de mededelingen over dit soort zaken uit de rapporten van de contact-ambtenaar. De commissie wenste ook af en toe bijeenkomsten van de geestelijk raadslieden bij te wonen. Uit de notulen van haar vergaderingen blijkt, dat de commissieleden zeer onder de indruk waren van de toewijding van die raadslieden.

6 VAN VRIJWILLIGER NAAR BETAALDE KRACHT

Het aantal geestelijk raadslieden steeg gestaag en het aantal gedetineerden dat van hun diensten gebruik maakte eveneens. Zo tegen 1966 waren er 60 vrijwillige geestelijk raadslieden die ongeveer een kwart van het toenmalige aantal gedetineerden bedienden. Het werd ook duidelijk dat de bijstand van enige full-time betaalde krachten noodzakelijk was. Het grote nadeel van de vrijwilligers was, dat zij alleen hun diensten in hun vrije tijd konden verlenen, 's avonds dus en op de weekeinden. Dientengevolge raakten zij niet geïntegreerd in het gevangenisregiem. Ze bleven buitenstaanders. Dat had voordelen, zoals de contact-ambtenaar in een beschouwing over het probleem liet weten. De gedetineerden hadden soms juist hierdoor meer ver-

trouwen in hen, maar, schreef de heer Pols, er waren ook grote nadelen: zij konden ook nooit deelnemen aan stafvergaderingen, waarin het hele regime werd besproken. Zij hadden dientengevolge daarop ook geen invloed.

Het Humanistisch Verbond vroeg om aanstelling van vijf full-time beroepskrachten. Het ministerie vond één genoeg, maar kon zelfs daarvoor geen toestemming krijgen van Financiën. Om toch iets te doen stelde het ministerie voor de contact-ambtenaar Pols tot 'centraal geestelijk raadsman' te bevorderen. Dat gebeurde in 1963. De heer Pols kreeg overigens wel een assistent toegevoegd in de persoon van de heer Uitenbogaard. (Deze werd na het overlijden van de heer Pols in 1973 zijn opvolger als centraal geestelijk raadsman). Hiermee is, misschien ongewild, een belangrijke verandering ingetreden.

Zoals hierboven is uiteengezet, was een geestelijk raadsman niet noodzakelijk een vertegenwoordiger van het Humanistisch Verbond. De Heer Pols was humanist en gaandeweg is iedereen hem gaan zien als de centraal geestelijk raadsman van het Humanistisch Verbond. Zelfs de minister zag het zo. Minister Scholten (CHU) antwoordt in 1964 op een vraag van het Eerste Kamerlid Samkalden of er niet een full-time kracht bij kan, dat nu de contact-ambtenaar zijn werkzaamheden als centraal geestelijk raadsman van het Humanistisch Verbond is begonnen, voorlopig de ontwikkeling maar eens moet worden afgewacht.[29]

7 PROBLEMEN ROND DE GELIJKSTELLING

Er deed zich in die tijd nog een strijdvraag voor, namelijk volgens welke maatstaf het aantal geestelijk raadslieden moest worden bepaald. Speciaal senator Prof. Diepenhorst (ARP) verdedigde het standpunt, dat dit aantal in verhouding moest staan tot de numerieke sterkte van de door hen vertegenwoordigde organisatie.

Minister Scholten was het daarmee niet eens. "Dat gebeurt bij de kerken ook niet", zei de minister.[30] Het Humanistisch Verbond stond natuurlijk op het standpunt, dat alleen de behoefte van de gedetineerden het aantal moest bepalen. De gelijkstelling kwam tenslotte toen Samkalden (PvdA) minister van Justitie werd in het kabinet Cals. De gevangenismaatregel werd gewijzigd. Aan art.16, dat bepaalt wie deel uitmaken van de Gestichtsraad, werden naast de geestelijk verzorgers (die in de oude maatregel ook genoemd waren) nu ook de geestelijk raadslieden toegevoegd. De geestelijke raadslieden werden nu ook aan de inrichtingen 'verbonden', hetgeen, in tegenstelling tot de oude regeling, betekende dat zij een rechtspositie en

een vast salaris kregen. De art. 66 en 67 werden geheel vernieuwd. In art. 66 werd nu vastgelegd, dat op de geestelijke verzorging vanwege de genootschappen op geestelijke grondslag werd toegezien door de centraal geestelijk raadsman. Art. 67 regelde de verzorging van hen die niet behoren tot een godsdienstige gezindte noch tot een genootschap op geestelijke grondslag. Tot deze groep hebben nu alle richtingen toegang, behoudens afwijzing door de gedetineerde zelf en op voorwaarde dat de directeur toestemming verleent. Echter, als reeds een verzorger toegang heeft, wordt die toestemming slechts verleend nadat de reeds aanwezige verzorger daarover advies heeft uitgebracht. Is er nog geen verzorger dan kan de toestemming steeds worden verleend, behoudens afwijzing door de gedetineerde zelf.

In gewone taal komt het erop neer, dat de zogenaamde gg-ers met alle drie de richtingen kunnen kennismaken en wel in dezelfde periode. Zij kunnen dan zelf kiezen, hetgeen ook kan inhouden dat zij van niemands diensten gebruik wensen te maken. Tenslotte werd art. 75 van de Gevangenismaatregel aangevuld. Dit artikel bepaalde, dat op godsdienstige en andere officiële rustdagen geen arbeid behoefde te worden verricht en evenmin tijdens de retraites, tridua en protestants-kerkelijke conferenties. Daaraan werd nu toegevoegd: "en buitenkerkelijke bezinningsbijeenkomsten". Op nog enkele andere (detail)punten werden de godsdienstige gezindten en de genootschappen op geestelijke grondslag een gelijke behandeling gegeven. En daarmee werd de officiële gelijkstelling bereikt. Overigens nog niet op financieel terrein. Daarover spreekt de Gevangenismaatregel namelijk niet.

De wijziging van de Gevangenismaatregel is tot stand gekomen bij KB van 7 september 1966.[31] In het eerste kwartaal van 1968 namen tien geestelijk raadslieden, nu aangesteld in volledige dienst bij het ministerie van Justitie, het werk van de vrijwilligers over. Per 1 januari 1970 en 1 februari 1970 werden nog twee raadslieden aangesteld,[32] echter in een lagere rang dan de godsdienstige geestelijk verzorgers. Nu moest nog de strijd om financiële gelijkstelling worden gevoerd.

Het parlement kwam weer in actie. In 1967 werd van de zijde van D66 (Goudsmit) en PvdA (Singer-Dekker) gevraagd om financiële gelijkstelling. Minister Polak (VVD) antwoordde, dat de opleiding niet van gelijke zwaarte was als de theologische opleiding van de godsdienstige verzorgers. De kamerleden stonden op het standpunt, dat niet de opleiding maar de inhoud van de functie beslissend is. Minister Polak vond, dat nu juist de opleiding de inhoud van de functie bepaalde.[33] Geheel onjuist is deze opvatting niet. Dit betekent echter niet, dat een bepaalde opleiding automatisch tot een bepaalde rang moet leiden, noch dat iemand zonder die

opleiding het werk nooit goed zou kunnen doen. Speciaal bij dit werk spelen persoonlijkheid en levenservaring ook een belangrijke rol. Het Humanistisch Verbond had het belang van opleiding voor dit werk echter reeds lang ingezien. Oorspronkelijk bestond die uit allerlei losse cursussen. Uiteindelijk leidde juist de wens tot gelijkstelling van het geestelijk raadswerk met de godsdienstige pendant tot de oprichting, in 1964, van het Humanistisch Opleidings Instituut.[34]

Op 5 november 1974 stelde het lid van de Tweede Kamer Roethof (PvdA) schriftelijke vragen, waarop hij pas op 24 februari 1976 antwoord kreeg.[35]

Inmiddels had men in de Tweede Kamer in het jaar 1975 al tweemaal bij begrotingsbehandelingen aan de bel getrokken. In februari 1975 antwoordde staatssecretaris Glastra van Loon aan het kamerlid Kosto, dat volgens hem vooral de inhoud van de functie de hoogte van de bezoldiging moest bepalen, maar dat er nog onderzoek liep naar een en ander.[36]

In oktober 1975 herhaalden de leden Kappeyne van de Coppello (VVD) en Roethof (PvdA) het verzoek. Nu deelde staatssecretaris Zeevalking (D66) mee, dat hij een prettige mededeling had: hij hoopte (maar kon over de datum nog geen zekerheid geven), dat de zaak per 1 november 1975 geregeld zou zijn in die zin dat volledige gelijkstelling zou worden ingevoerd.[37] Zo gauw ging dat echter ook weer niet. Uit de beantwoording van de schriftelijke vragen van Roethof bleek, dat de ambtenaren van Binnenlandse Zaken en Justitie bezig waren met verdere uitwerking van de zaak.

Het is moeilijk vast te stellen wanneer nu precies de financiële gelijkstelling over de hele linie een feit is geworden. Dit is waarschijnlijk het gevolg van het verschil in persoonlijke loopbaan van de verschillende raadslieden. Vermoedelijk heeft de ene raadsman op grond van anciënniteit de gelijkstelling wat eerder bereikt dan de andere. Van de zijde van het ministerie van Justitie werd mij enige jaren geleden meegedeeld, dat *formeel* de gelijkstelling pas bij beschikking dd. 22 december 1980 heeft plaatsgevonden. Ongeveer veertien jaar na de intrede van de eerste vrijwilliger was de zaak geregeld. Inmiddels kwamen Beginselenwet en Gevangenismaatregel niet geheel meer met elkaar overeen. Deze oneffenheid werd opgeheven in 1976 en 1977. De Beginselenwet gevangeniswezen werd toen gewijzigd met het oog op de versterking van de rechtspositie van gedetineerden.[38] Van die gelegenheid werd gebruik gemaakt om enige oneffenheden op het terrein van de geestelijke verzorging op te ruimen. Hetzelfde geschiedde met de Gevangenismaatregel, die aan de gewijzigde Beginselenwet moest worden aangepast.[39]

Wie die veertien jaar overziet (eigenlijk moeten we reeds tellen van vóór de eerste wijzigingen, dus vanaf 1946), ziet veel kleinzieligheid; ook wel

angst zich aan koud water te branden als gevolg van onbekendheid met de aard van het humanistische gedachtengoed. Maar we zien ook ruimheid van geest; brede visie op de gemengde samenstelling van het Nederlandse volk; begrip voor de andersdenkende. De Hervormde Synode gaf daarvan in haar rapport in 1963 reeds blijk. Volksvertegenwoordigers die geenszins humanist waren (voorbeelden waren de protestant Van Walsum en de katholiek Daams, maar ook vele andere niet-humanisten gaven blijk van een zelfde houding) gingen de strijd aan voor het werk van het buitenkerkelijk humanisme. Wie het zo bekijkt, vindt veel bemoedigende bewijzen van ruimdenkendheid in ons volk.

Afzonderlijk dient hier nog te worden vermeld de Commissie van Advies voor de geestelijke verzorging van buitenkerkelijke gedetineerden. Zij heeft, niettegenstaande haar gemengde samenstelling eigenlijk altijd aan de zijde van het Humanistisch Verbond gestaan. Soms unaniem en soms (in het begin) in meerderheid. Zij heeft er vooral in de eerste jaren van haar bestaan veel werk voor over gehad. Maar naarmate de gelijkstelling vorderde werd haar taak lichter en tenslotte overbodig. In 1977 werd zij, met instemming van haarzelf, opgeheven.

8 DE HUIDIGE SITUATIE

Tenslotte: in 1983 werd de grondwet gewijzigd. Deze spreekt nu (in artikel 6) van 'vrijheid van godsdienst *en levensovertuiging*'. Artikel 15, lid 4 van de grondwet zegt: "Hij aan wie rechtmatig zijn vrijheid is ontnomen, kan worden beperkt in de uitoefening van grondrechten voor zover deze zich niet met de vrijheidsontneming verdraagt."

De kroon is nu op het werk gezet. De grondwettelijke gelijkstelling van godsdienst en levensovertuiging omvat natuurlijk veel meer dan de geestelijke verzorging in penitentiaire inrichtingen. Is nu deze strijd verleden tijd, of nog niet helemaal? De praktijk is vaak enigszins anders dan de leer. De humanisten vinden dat de verdeelsleutel voor de aantallen geestelijk verzorgers en raadslieden per geestesrichting niet helemaal eerlijk op hen wordt toegepast. Gerekend wordt met één formatieplaats per 90 gedetineerden voor de *drie* richtingen gezamenlijk. De arbeidstijd van die ene formatieplaats dient verdeeld te worden in de volgende verhouding: RK 40%, protestants 34% en Humanistisch Verbond 26%.

Het Verbond heeft nu 35 geestelijke raadslieden, waarvan echter slechts 7 werkzaam zijn in volledige dienst en 28 in een deeltijdbaan. Volgens humanisten beantwoordt deze verdeling niet aan de feitelijke situatie.

De minister schijnt op het standpunt te staan, dat de drie richtingen de verdeling maar onderling moeten regelen. Dat is niet realistisch. Het ministerie blijft verantwoordelijk voor het ter beschikking stellen van voldoende personeel in de juiste verhouding. Wèl kan men begrip opbrengen voor de problemen waarvoor het ministerie staat, nu een zware bezuinigingsplicht op alle departementen rust. Daarbij komt dan nog dat er zich tegenwoordig een groot aantal gedetineerden in de penitentiaire inrichtingen bevindt, dat andere godsdiensten of levensovertuigingen aanhangt dan die welke tot voor kort in ons land als gangbaar werden gezien.

De strijd voor gelijkgerechtigdheid moet dus, ondanks alle mooie regelingen, toch nog even worden voortgezet. De geschiedenis doet erop vertrouwen, dat ook deze laatste fase wel tot een goed einde zal worden gebracht.

NOTEN

1 H. Bonger, *10 jaar Humanistisch Verbond*, p. 22
2 Flokstra en Wieling, *40 jaar Humanistisch Verbond*, p.83.
3 Flokstra en Wieling, *40 jaar Humanistisch Verbond*, ib.
4 H II, Zitting 1947/48, p. 568.
5 Ontwerp Beginselenwet Gevangeniswezen, ingediend Zitting 1948/49, no. 1189.
6 Memorie van Toelichting, p. 11.
7 Voorlopig verslag van de vergadering, p. 20. Zitting 1949/50.
8 Memorie van antwoord, ingediend Zitting 50/51, p. 26 en 27.
9 H II. Zitting 1950/51, p. 2148.
10 H I. Zitting 1951/52, p. 63.
11 Beginselenwet 1951. Staatscourant 569.
12 Zie Bonger, *10 jaar Humanistisch Verbond*, p. 33.
13 Mevrouw Mr. Tjeenk Willink (PvdA) verwees naar de NRC en het Algemeen Handelsblad. (H. I. Zitting 1951/52, p. 686).
14 Uit de mij door het ministerie van Justitie ter beschikking gestelde nota's, die door minister Mulderije en minister Donker naar de ministerraad zijn gezonden met enkele bijlagen blijkt, dat de titel 'geestelijke verzorging' zeer bewust door Minister Wijers is gekozen om een opening te maken voor geestelijke verzorging vanwege het Humanistisch Verbond, zij het op een andere basis dan de kerken.
15 H I. Zitting 1951/52, p. 687/688.
16 H I. Zitting 1951/52, p. 702, 703 en 712.
17 Stuk bevindt zich bij de stukken genoemd in noot 14.
18 Stuk bevindt zich in een verzameling die mij vanwege het ministerie van Justitie ter inzage is gegeven.

19 zie noot 18.
20 zie noot 18.
21 Discussie in VV en MvA bij de justitie begroting 1953 Tweede Kamer: stuk 2800, zitting 1952/53 VV, p. 8; minister: MvA p. 14.
22 Uit de in noot 14 genoemde stukken blijkt, dat de minister art. 67 lid 2 als gevolg van druk, die het protestantse en katholieke gevangenispastoraat op de regering had uitgeoefend, nog iets scherper formuleerde dan hij oorspronkelijk van plan was.
23 Gevangenismaatregel 1953, staatsblad 237.
24 Openbare commissievergadering dd. 29 oktober 1964, p. C 299/300.
25 *Kerk en Humanisme,* nota van de Generale Synode van de Nederlands Hervormde kerk, behandeld in haar vergadering van 20 november 1963.
26 De mededeling in dit artikel gedaan betreffende deze commissie zijn ontleend aan de notulen van vele vergaderingen van de commissie, van haar jaarverslagen en de verslagen en rapporten van de contact-ambtenaar, die mij ter inzage gegeven zijn vanwege het ministerie van Justitie.
27 Circulaire dd. 28 december 1955, no. 380/355.
28 Zie verzamelcirculaire dd. 20 sept. 1958, no. 387/358, waarin nog eens een overzicht wordt gegeven van hetgeen in iedere circulaire en in directeurenvergaderingen is besproken.
29 H I, zitting 1963/64, p. 422-423 (Samkalden: p. 397).
30 H I, zitting 1963/64, p. 383 (minister: 422-423).
31 Besluit van 7 september 1966. Staatsbl. no. 380.
32 Jaarverslag van de centraal geestelijk raadsman over de jaren 1968 en 1969.
33 H II, zitting 1967/68 (Kamer: p. 675-680; minister: p. 701-706).
34 Zie *Geestelijk werk in ontwikkeling,* 25 jaar Humanistisch Opleidings Instituut 1964-1989, uitgave van het HOI, meer speciaal p. 39.
35 Vragen Roethof plus antwoord: Aanhangsel H II, zitting 1975/76, p. 1395.
36 H II, zitting 1974/75, p. 2585. Kosto vraagt gelijkstelling en antwoord op vragen van Roethof. Antwoord van de staatssecretaris: p. 2656/2657.
37 H II, zitting 1975/76, p. 347 Roethof; p. 362 Kappeyne van de Coppello; p. 392 staatssecretaris.
38 Wet van 21 oktober 1976, staatsblad 568.
39 KB van 22 april 1977, staatsblad 231.

Luchtplaats

Twee gedichten van gedetineerden

Auto

Toen ik buiten kwam en jou zag staan
ging uit puur verlangen mijn hart sneller slaan
jouw mooie vormen en hoeken
waar ik zolang naar heb lopen zoeken
7,5 maand in de gevangenis
jij was alles wat ik mis
je mooie dikke sloffen
ik moest je alleen maar afstoffen
en je een keer doorsmeren
oo wat was ik aan het beren
ja na die eerste nacht
waar ik zolang op heb gewacht
gaf ik je weer een beurt
toen ben ik in je gestapt en weggescheurd

Carlo

Dat ben jij

Het geluk
tussen het ongeluk.
Meer kan ik niet zeggen.
Dat ben jij.

Elmer

Een oud-raadsman aan het woord: Henk van Dam

Interview door Ingeborg van Teeseling

"Ik ben geboren en getogen Amsterdammer. In de loop van de jaren was ik wel duizend keer langs die huizen van bewaring gefietst en had ik me altijd afgevraagd wat daar binnen nou gebeurde. Dus eigenlijk vond ik het wel interessant, toen ze me in het najaar van 1957 vroegen of ik vrijwilliger in de inrichtingen van Justitie wilde worden. Zo kreeg ik de kans om achter die deuren te kijken, zonder dat ik er een kraak voor hoefde te zetten. Sterker nog, ik kreeg een celsleutel en kon op die manier mijn nieuwsgierigheid naar hartelust bevredigen."

Nu is hij gepensioneerd en verblijft hij veel in het buitenland, vooral in Italië. Maar eind vijftiger jaren was Henk van Dam nog gewoon Amsterdammer. Chef personeelszaken van een grote voedingsmiddelenfabriek in de Zaanstreek. En lid van het Humanistisch Verbond. Niet al te actief, maar wel geïnteresseerd. Toen ze hem vroegen of hij als vrijwilliger wilde helpen steun te geven aan de mensen in de gevangenis, hoefde hij daar niet lang over na te denken. Dat wilde hij best even proberen. Dat 'even' werd uiteindelijk 29 jaar. Van 1957 tot 1967 als vrijwilliger, later als professionele kracht en de jaren voor zijn pensionering zelfs als hoofd van dienst.

"In de jaren vijftig gingen de gedetineerden om acht uur 's avonds achter de deur, zoals dat toen heette. Het was dus onmogelijk om 's avonds nog even bij ze langs te gaan. Terwijl ze er dan vaak het meest behoefte aan hadden. Als het donker wordt bespringt de eenzaamheid je sterker. Dat betekende dat ik er vrijwel elk weekend het hele weekend was, om die verloren tijd in te halen. Ja, mijn gezin is zeker tekort gekomen. Overdag werkte ik en in de weekends zat ik in de inrichting. Ze verwijten het me niet, hoor, maar ik heb wel het gevoel dat ik het nu een beetje moet goedmaken. En daar ben ik dan ook mee bezig.

Zieltjes winnen

In de eerste jaren waren we een nieuwigheid. En niet altijd even welkom. Niet bij alle directies, en zeker niet bij de bestaande geestelijke verzorging: de paters en de dominees.

Dat bleek vooral uit de manier waarop een gedetineerde met ons in contact moest komen. Dat ging als volgt: als je ingesloten was, kwam je eerst even bij de directeur voordat je je cel in ging. Die vertelde je dan dat je de tralies niet mocht doorzagen en de bewakers niet mocht wurgen, en andere dingen die handig zijn om te weten voordat je de cel in gaat. En hij vertelde dat je als gevangene naar de kerk kon; de katholieke of de protestantse. Daar hield zijn verhaal op. Ook toen wij al toegang hadden tot de inrichtingen van Justitie.

Als je niet naar de kerk ging, kon je schoonmaakdienst krijgen. Een soort strafcorvee dus. Of je bleef gewoon achter de deur. Die kerk was derhalve ook een uitje. Je zag nog eens iemand. Daarom was het moeilijk die kerkdienst te weigeren. Toch was het pas op dat moment dat de directeur bij je langs kwam en vertelde over de humanisten. Het werd de gedetineerden dus niet gemakkelijk gemaakt om met humanistische raadslieden in contact te komen. En ons ook niet om bij de gedetineerden te komen.

Het eerste dat we deden was, naast de individuele gesprekken, ook groepsactiviteiten organiseren. Als tegenwicht tegen de gezamenlijke kerkdienst. We waren echt in competitie, ja. Zieltjes winnen. Amsterdam viel dan nog wel mee, maar ik weet van collega's dat de sigaren die de paters 's zondags na die dienst uitdeelden steeds groter en sjieker werden. Als ergens de secularisatie is uitgevochten, is het wel op dit soort plekken.

Dienstweigeraars

Ik vond het een deel van mijn taak om met het apparaat op goede voet te komen. Werkbare relaties op te bouwen met huismeester, hoofdbewaarder, bewaarder, directeur. Die heb je nodig als je binnen een organisatie goed wilt kunnen organiseren. Daarom heb ik me altijd keurig aan de regels gehouden. Geen briefjes meesmokkelen, geen mensen helpen vluchten. Dat had ik waarschijnlijk ook niet gekund, hoor. Daar ben ik veel te braaf voor.

Wel heb ik meermalen vurig gewenst dat iemand vrij zou komen. Er gebeuren in Nederland natuurlijk ook onrechtvaardige dingen. In de zeventiger en tachtiger jaren namelijk kreeg je de dienstweigeraars. Die gingen voor bijna negentien maanden achter de deur. Dat vond ik echt idioot. Die jongens hoorden daar helemaal niet en hadden het vaak ook erg moeilijk. Opgesloten zitten is geen sinecure en de mede-gevangenen behandelden ze alsof ze

gek waren. Wie gaat er nou zitten voor een principe? Wie kiest er nou voor de gevangenis? En helemaal als je er niks aan hebt. Als je gepakt bent voor een handeltje in gestolen cheques, heeft het tenminste nog een beetje poen opgeleverd. Maar je laten oppakken voor een gewetenszaak? Daar moesten ze erg om lachen. Veel bewaarders ook, trouwens. Dat zijn toch mensen in een uniform en die vinden het raar, of zelfs een aanval op henzelf. Drugshandelaren konden ze begrijpen, dienstweigeraars niet. En zo behandelden ze hen ook. Voor mij waren die jongens de krenten in de pap. Ze hadden nagedacht en waren tot een uitgesproken visie op mens en samenleving gekomen. Maar ik heb wel gezien hoe een paar van hen er langzaam aan onderdoor gingen. Dan hoopte ik weleens dat ze de benen zouden nemen.

Vooral luisteren

De gedetineerden van toen zaten ontzettend lang achter de deur. Een half uur luchten per dag, een kwartier bezoek per week, een beetje werken overdag en dat was het. De dagen, en vooral de avonden en nachten kwamen niet om. Dan was het lekker als er iemand was die je uit je cel kon halen en waar je even mee kon praten. De mensen die dat wilden schreven hun naam in een schriftje en als ik dan kwam, wist ik waar ik naar toe moest.

Het gesprek kon dan vervolgens overal over gaan. Relaties, toekomstperspectief, schuldgevoel, iemands actuele situatie in de gevangenis, agressie. Dan deden we eigenlijk weinig meer dan luisteren. Dat was onze aanpak. Luisteren en niet te snel oordelen en handelen. Er zijn toch niet zo vaak kant en klare oplossingen voor problemen. Die moet iemand uiteindelijk toch zelf proberen te vinden. Praktische zaken schoven we door naar de sociaal ambtenaar. Daar voelden we ons niet toe geroepen, en als vrijwilliger had je er trouwens ook geen tijd voor. Natuurlijk deden we wel eens iets. Het contact herstellen met een partner, of het regelen van werk of een kamer.

In conflicten tussen gedetineerden en de leiding reageerde iedereen anders. Er waren collega's die dan gingen bemiddelen, of namens de gedetineerden plaats namen aan de onderhandelingstafel. Ik heb dat zelf nooit zo gewild; het maakt je positie binnen de inrichting veel minder duidelijk. Minder onafhankelijk. Wel heb ik vaak geholpen met het bedenken van de beste manier om een situatie te veranderen. Hoe benader je de directeur en krijg je van hem gedaan dat het eten iets lekkerder smaakt? Ik hielp nog weleens met het opstellen van een brief, maar de barricade was niets voor mij. We hadden daarbij een hele strenge geheimhoudingsplicht, waar we zuinig op waren. Soms gebeurde het weleens dat we gevraagd werden om in een zaak te getuigen. Maar dat hebben we altijd geweigerd. Ik heb weleens

ingegrepen op momenten waarop ik dacht dat het verkeerd zou gaan. Geheimhouding is een groot goed, maar als er mensenlevens op het spel staan, kan het gebeuren dat de geheimhoudingsplicht verbroken moet worden. Bij mij gebeurde dat, toen ik wist dat een bezoeker misschien een wapen zou binnenbrengen om een ander te helpen ontsnappen.

Professionalisering

Na een jaar of tien vrijwilligerswerk konden we het werk absoluut niet meer aan. De vraag was toegenomen en er waren te weinig mensen. Zestig in het hele land, terwijl het er minstens honderd moesten zijn. Ondertussen was er een dialoog op gang gekomen tussen de overheid en het Humanistisch Verbond over de professionalisering van het werk. En dat leidde uiteindelijk tot de aanstelling van tien vaste krachten, per 1 januari 1968. Op voorwaarde dat al die vrijwilligers dan weer naar huis gestuurd zouden worden.

Ik was bij die tien eerste professionals en er veranderde veel door die aanstelling. Het Humanistisch Verbond had ons aangesteld, maar we werden betaald door justitie. Wat ons in de ogen van sommige gedetineerden deed belanden aan de kant van de vijand. Wat het werk er niet gemakkelijker op leek te maken, hoewel dat in de praktijk best is meegevallen.

Daarnaast veranderde de aard van de inrichtingsbevolking. De echte oude inbreker, de vakman, verdween. Er kwamen meer buitenlanders, minimaal twintig nationaliteiten. En het aantal drugverslaafden nam enorm toe, waarmee dat een probleem werd waar justitie, en ook wij, absoluut geen raad mee wisten. Met een junk valt nauwelijks te praten; die kan geen beslissingen nemen, keuzes maken, normaal nadenken. Het is de meest onvrije mens die er bestaat. Het is niet simpel om daar nog wat mee te doen.

Dat was een enorme overgang, waar we zo goed en zo kwaad als het ging het hoofd aan boden. Er kwam een Engelse gespreksgroep, een Franse, een Spaanse, een Duitse. Soms schakelden we daar mensen voor in, soms deden we het zelf. Vaak samen met de godsdienstige geestelijk verzorgers. De dominee sprak goed Duits en nam die groep, de pater had een tijd in Latijns-Amerika gezeten, dus sprak behoorlijk Spaans en ik deed dan de Franse groep. Zo verdeelden we het probleem. Want voor ons allemaal was het moeilijker geworden.

Verschil in culturen

Het ging natuurlijk niet alleen over de taal, maar ook over de cultuur. Ik kan me een voorbeeld herinneren van een Marokkaanse man, die vond dat hij

onrechtvaardig behandeld was. Hij had alleen maar zijn vrouw in elkaar geslagen, zei hij, en dat was toch geen reden om hem op te sluiten? Dat is dan moeilijk uit te leggen, vooral als iemand het niet wil begrijpen. De positie van de vrouw heeft sowieso vaak op de agenda gestaan van de gespreksgroepen. Vooral van de Franse, waar veel Marokkanen in zaten. En die denken daar toch wat anders over dan brave humanisten zoals ik. Daar schrik je dan wel even van.

Wat ook toenam was de verharding. Misschien idealiseer ik de oude, vakkundige inbreker, maar die had bij zijn arrestatie nooit gewapend verzet gepleegd. Voor hem was het toch een soort sport. Als je gepakt wordt ben je een stommeling, en moet je de fout bij jezelf zoeken. Deze keurige mentaliteit is verdwenen. Er wordt heel gemakkelijk naar een mes of een revolver gegrepen.

Verslaafden

Maar zelf heb ik altijd het meeste omhoog gezeten met de verslaafden. Ik vond het zo uitzichtloos. Bij anderen zag je uiteindelijk altijd die menselijke drang tot overleven boven komen. Waardoor ze toch weer in staat waren om te vechten, om uit hun problemen te komen. De echte verslaafden hadden die ruimte niet meer, die konden niet meer verder. Ik heb heel lang van alles geprobeerd, maar op een gegeven moment heb ik de handdoek in de ring gegooid. Het was een categorie mensen waar ik niks mee kon. En ik vond dat ik dat maar beter kon toegeven dan te blijven modderen.

Hervormingen

In de zeventiger jaren timmerde de Coornhertliga nogal flink aan de weg. De strafrechthervormers, onder leiding van professor Bianchi. Ik was het in zoverre wel met Bianchi eens, dat ook ik vind dat gevangenisstraf nergens goed voor is. Maar ik vond dat hij weinig rekening hield met de maatschappelijke realiteit. Bedrijvers van geweldsdelicten moet je gewoon opsluiten, vind ik. Want wat moet je anders met ze doen? Bianchi had dus principieel wel gelijk, maar praktisch niet. Wel heb ik altijd gevonden, dat je er met simpelweg iemand achter de deur zetten niet bent. Het systeem moet ruimte hebben voor meer individuele aandacht en experimenten. Maar door de bezuinigingen is daar weinig van terecht gekomen. Liep het gedetineerdenbestand door een relatief mild insluitingsbeleid aanvankelijk terug tot 3000 mensen, nu zitten we op 7000 gestraften, en nog is er een cellentekort. De vraag is of die experimenteerruimte er nog wel is, al wordt er zo goed en zo

kwaad als het kan rekening gehouden met individuele omstandigheden. Maar als iemand zegt dat al die zieleknijperij van geestelijk verzorgers, psychologen en psychiaters tot niks leidt, en veel geld kost, heeft hij praktisch gezien in zekere zin gelijk. Het heeft niet geleid tot vermindering van de criminaliteit of recidive. Maar daar ligt ook niet de kern van de opdracht, die geestelijke verzorging binnen de inrichtingen heeft. Wij moeten ons systematisch bezig houden met mensen in geestelijke moeilijkheden. Punt. Dat is al niet niks. Kijk, opsluiten is een hele autoritaire daad, maar daar kiezen we voor omdat we nauwelijks een andere keus hebben. Maar opsluiten is wel direct in tegenspraak met democratie. Ik heb het altijd goed gevonden dat gedetineerden voor hun rechten opkwamen, en zich gingen organiseren. Maar daar zit natuurlijk een grens aan. Anders zou je ze de sleutel van de voordeur moeten geven. Dat betekent dat democratie op dit niveau bijna altijd betekent: gedoe over het eten of het bezoek. Relatieve details. Dat is het dilemma dat er bestaat rondom straf. Je kunt wel hard roepen over het veranderen van het systeem, maar zonder de afschaffing van het instituut gevangenis hou je altijd de kern over. En verander je dus niets.

Sluiten van de deur

Ik heb altijd mijn best gedaan onafhankelijk te blijven. En zo vond ik mezelf ook weleens terug aan de kant van de directie of de bewaarder. Vooral die laatste heeft zo'n akelige opdracht. Hij moet normaal omgaan met de gedetineerde, maar hem ook opsluiten en verklikken, als dat nodig is. Het is toch de man die de deur weer achter iemand dicht doet. Ik ken een maatschappelijk werker, die wel de deur van een cel wilde open maken, maar niet meer dicht. Dat heb ik altijd sentimenteel gevonden. Dan moet je uit het systeem stappen. Je moet niet overdrijven.

Het gaat om geld

Ik heb vaak het idee gehad dat ik de rotzooi zat op te ruimen die de maatschappij gemaakt had. Natuurlijk is het fout als iemand jat en moet je daar iets tegen doen. Maar ik vind het niet verwonderlijk dat mensen stelen als ze de hele dag worden overspoeld met de boodschap dat ze meer waard zijn als ze veel geld hebben. Want dat is wat onze maatschappij te melden heeft. Wat niet wil zeggen, dat iemand die jat onschuldig is. Je hebt maar weerstand te bieden. Het gaat om je geestelijke weerstand in kwesties van goed en kwaad."

Gedichten van Maarten

(gedetineerde)

Wanneer de clown in mij is uitgespeeld.
En m'n lach verandert in slechts een snik.
Ik weet niet of ik dan nog leef.
Of ben ik dan weer een andere ik?

***

Graag zou ik willen zijn,
als ik er niet meer ben,
een traan in jouw oog.
Dan had ik nog eens de kans
jouw wang te strelen.
En daar dan rusten,
totdat ik langzaam in jou droog.

***

Vaar niet op de golven van mijn liefde.
Het kan je doen verdrinken.

***

Liefde is als een vlinder
Je kan hem vangen
En toezien hoe hij langzaam
sterft.

Dilemma

Een gesprek over vrijplaats en geheimhoudingsplicht

Peter Huysmans

Begin oktober zoek ik op een wat druilerige donderdagochtend in de binnenstad van Utrecht een parkeerplaats in de buurt van Drift 6, Universiteit voor Humanistiek.

Daar zal ik als gespreksleider mogen fungeren bij het gespreksthema *Vrijplaats-Geheimhoudingsplicht.* Deelnemers aan het gesprek zullen de aan de UvH verbonden docent filosofie Henk Manschot en twee collega-raadslieden, Henk Goeting en Madeleine Groosman, zijn.

Bij mijn voorbereiding (en zo bleek het de anderen ook te zijn vergaan), realiseerde ik mij, dat we ons naar vorm en inhoud aan een broos thema zouden wagen. Indien we niet snel tot beperking en begripsbepaling van het onderwerp zouden komen, zouden we ons in een waar doolhof begeven.

Welaan, na ontvangst, koffie uit de keuken en een wat warrige fotosessie gaan we het dan maar proberen.

Na een korte inleiding mijnerzijds: hoe ik denk dat het gesprek zal kunnen verlopen (ik ben G.L – gespreksleider – en geef al lang gekende kaders aan) stel ik vast dat we in een pakweg tweeneenhalf uur niet *de* wijsheid verkondigd zullen hebben (G.L. stelt de deelnemers op hun gemak) en dat de weergave van dit gesprek slechts een momentopname en niet alomvattend kan en zal zijn (G.L. stelt gerust) vallen we het begrip 'vrijplaats' aan. Van Dale wordt hoopvol geciteerd: een 'vrijplaats' is een schuilplaats, een wijkplaats, een plek waar men vrij is voor gerechtelijke vervolging.

Henk Goeting: "Bianchi was volgens mij degene die het woord destijds aan de vergetelheid ontrukte. Historisch gezien werd de term 'vrijplaats' vooral gebruikt door de kerk. Een plek waar de macht van het zwaard en van de koning ophield." We vinden, dat we noch de ene noch de andere

'vertaling' volledig van toepassing kunnen verklaren op onze dagelijkse werksituatie.

"Is het," zo probeert Henk Manschot "behalve een plek van veiligheid bieden, juist niet de uitgelezen plek waar mensen kunnen en mogen zeggen wat ze willen? Waar ze er van uit kunnen gaan, dat de inhoud van het gesprek onvoorwaardelijk op die plek zal blijven? En wat mij betreft gaat het dan ook over beroepsgeheim c.q. geheimhoudingsplicht."

Madeleine meent dat het "vooral de plaats is van het zelfbeschikkingsrecht; de vrijplaats waar mensen in een situatie, hoe benard ook, uiting kunnen geven aan dat zelfbeschikkingsrecht. Zij hebben namelijk zelf de keuze om van het aanbod van de geestelijke verzorging gebruik te maken."

Ga daar als gespreksleider maar aan staan: we doen een poging 'vrijplaats' te definiëren en zijn via de termen veiligheid, onvoorwaardelijk, geheimhoudingsplicht al aanbeland bij zelfbeschikkingsrecht; zomaar tussen twee slokken koffie door.

We halen er de in de voorbereiding gelezen literatuur en datgene wat we uiteraard vanuit onze professie sowieso wisten, ook bij. En in willekeurige volgorde, wordt geprobeerd om de term 'vrijplaats' nadere inhoud te geven.

Wat betreft de geheimhoudingsplicht hebben we al snel een aanvaarde tekst op tafel: "Op de geestelijk verzorger rust een geheimhoudingsplicht met betrekking tot al hetgeen een cliënt hem/haar in vertrouwen meedeelt. Deze plicht heeft de geestelijk verzorger niet alleen naar buiten in acht te nemen, doch ook binnen de inrichting. Dat wil zeggen, aan geen enkele functionaris van de inrichting mag hij doorgeven wat hem/haar als geestelijk verzorger door een cliënt werd toevertrouwd." Als gespreksleider breng ik in het midden "dat schending van de geheimhoudingsplicht gestraft kan worden met een gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of een geldboete van ten hoogste zesduizend gulden."

Nu dreigt een gesprekschaos, zo snel vliegen de opmerkingen over tafel. Henk Goeting: "Het is goed, dat een cliënt weet dat we ons aan de geheimhoudingsplicht hebben te houden. Dat stelt ons in staat in een echte dialoog terecht te komen. Daarom kan iemand zeggen wat hij wil. Daar kun je geen angst voor represailles bij gebruiken. Dan vervalt de vrijheid, de vrijplaatsfunctie en daarmee de mogelijkheid van werkelijke hulpverlening." "Ja maar," (Henk Manschot) "als je op de cellengang toevallig iets opvangt uit een gesprek tussen twee cliënten is je dat niet in vertrouwen meegedeeld; hoe staat het dan met je geheimhouding?" Voor Madeleine zou dat geen uitzondering betekenen met betrekking tot haar beroepsgeheim. "Of dat verschil maakt!" is mijn reactie, "er is daar zelfs een arrest van de Hoge Raad

over. In dat geval is er geen sprake van een direct helpend contact, hetgeen dus geen (toe)vertrouwelijk karakter heeft, dientengevolge kan, zelfs in het uiterste, geen beroep gedaan worden op het zogenaamde verschoningsrecht."

Zo! We schenken ons nog eens een kop koffie in.
"En wat doe je, als je uit datzelfde gesprek verneemt, dat er een uitbraakpoging met geweld wordt beraamd?" Henk Goeting: "Ik vind wel, dat de geheimhoudingsplicht strikt genomen en met name geldt voor informatie die je krijgt vanuit en vanwege je functie. Zo'n juist genoemde toevallige informatie, stelt me voor een ingewikkelde keuze. Het gaat niet slechts om de situatie, maar juist dus ook om je functie, die in de schijnwerper staat." Henk Manschot, non-verbaal ondersteund door Madeleine: "De vraag is misschien ook wel, of je het idee hebt dat je vertrouwen verliest als je je soms wel verantwoordelijk voelt voor de veiligheid. En dan heb ik het vooral over het vertrouwen van de gedetineerden dat geschaad kan worden. Ik denk dat het handig is om van te voren te bedenken waar je staat in zo'n situatie en dat te melden. Zowel bij de gedetineerden als bij de instelling." Hij vervolgt met: "Het lijkt mij, dat het ambt voorop staat en niet het doel dat de instelling of de maatschappij heeft. Detentie, veiligheid, het zijn aspecten waar de geestelijk verzorger zich niet voor verantwoordelijk zou moeten voelen. Dat betekent dat je in het geval dat er sprake is van een conflict, afstand neemt van de instelling. Dat is iets anders dan uitgaan van een conflict. Volgens mij is dat niet verstandig, want dan word je een 'outcast'. Jij bent degene die inschattingen maakt, de instelling heeft niet het recht om je tot wat dan ook te verplichten." Henk Goeting: "Ieder heeft zijn eigen functie. Wij worden niet betaald om te beveiligen, bewaarders niet om uren met gedetineerden te praten. Als een instelling slim is, ziet zij wat jouw functie is, inclusief geheimhoudingsplicht, en respecteert die dan ook. Wij doen ons werk ook in het belang van de instelling. Al is het alleen al als 'bliksemafleider' voor frustraties en agressie. Een directeur die meer wil van de geestelijk verzorger ten aanzien van beheersbaarheid en veiligheid wil langs oneigenlijke weg zijn informatiebronnen uitbreiden; dan wil hij dus in feite geen geestelijk verzorger."

"Toch," zo meen ik, het dilemma nog wat aanscherpend, "is het naar mijn stellige overtuiging zo, dat als er een gerede kans bestaat dat er geweld zal worden gebruikt, de geestelijk verzorger dan verplicht is, daar bij de meest aangewezen instantie mededeling van te doen. Zo zal de geestelijk verzorger er rekening mee moeten houden dat kennis van een voorgenomen moord de geheimhoudingsplicht opheft, daarentegen kennis van een gepleegde

moord niet. Voor een geestelijk verzorger bij Justitie geldt, dat de kennis, verkregen in een vertrouwelijke dialoog, van een plan om heimelijk te ontvluchten wel onder de geheimhoudingsplicht valt, een kenbaar voornemen tot gewelddadige uitbraak daarentegen niet. Je legt in feite twee beloftes af; een belofte tegenover de directeur van de inrichting waaraan je verbonden bent, en de desbetreffende belofte tegenover je zendende instantie, het Humanistisch Verbond. Anders gezegd: een als functionaris en een als ambtsdrager." Henk en Madeleine onderschrijven dit.

Vervolgens gaan de deelnemers er mee akkoord om één en ander ook eens tegen het licht van ad hoc- en gestructureerde overlegmomenten te houden. Madeleine geeft aan dat ze altijd een wedervraag stelt, als haar informatie over een cliënt wordt gevraagd. "Behalve natuurlijk als een cliënt verzocht heeft om met bepaalde informatie zijn zaak te behartigen."

Henk Goeting: "In overlegsituaties zit ik er voornamelijk voor mezelf. Om te luisteren en om meer te weten te komen over bepaalde gedetineerden. Ik geef er mijn levensbeschouwelijke visie op onderwerpen, regels en eventueel genomen besluiten. Men hoort van mij dus meer algemene, principiële dingen, dan persoonlijke." Madeleine kan dat onderschrijven en voegt er nog aan toe, "dat ze geen advies geeft bij de verlofregeling; er wordt dan niet gevraagd naar vertrouwen, maar naar veiligheid," zo is haar zienswijze. Ze argumenteert nog verder door te stellen: "dat de geestelijk verzorger een terughoudende rol moet spelen voor wat betreft het verstrekken van informatie over cliënten aan derden. In het belang van de gedetineerde en je eigen geloofwaardigheid. Met name dat laatste hadden de beide 'Henken' eerder in het gesprek ook al aangehaald."

Ook op druilerige morgens is en blijft de klok onverbiddelijk! Overtuigd, dat er nog ontzettend veel meer aan kennis en gedachten uit te wisselen valt, geven we de (door ons niet afgeronde) discussie nu over aan u, de lezer. Wij vinden dat we een leuke voorzet hebben gegeven, om u in een dilemma te brengen. Mocht u daarbij in geestelijke nood komen, dan bieden wij u onze hulp aan. Bij ons is uw geheim veilig! (leuke slogan voor de geestelijke verzorging?)

C2 vleugel

Humanistisch geestelijk werk bij Justitie: op een kruispunt van wegen

Jan Hein Mooren

Drs. J.H.M. Mooren is universitair docent sociale psychologie en psychologie van zingeving en levensbeschouwing aan de Universiteit voor Humanistiek, Utrecht.

1 INLEIDING

De dienst humanistische geestelijke verzorging bij de inrichtingen van justitie bestaat 25 jaar, reden voor felicitaties en aanleiding tot een feestelijke bijeenkomst. Een invitatie aan de Romeinse god Janus zou hierbij op zijn plaats zijn. Terugblikken en vooruitzien is bij een dergelijke gelegenheid een zorgvuldig gekoesterde traditie. Met zijn twee gezichten, elk een andere richting uitkijkend, representeert Janus op een en hetzelfde moment de blik op het verleden en de toekomst.

Ook om een andere reden zou Janus bij deze gelegenheid passen. Niet alleen immers was hij de god van die ondefinieerbare factor tijd, in termen waarvan de strafmaat bij detentie wordt bepaald, maar tevens is de Januskop symbool geworden voor dubbelheid van karakter, een dubbelheid die zeker ook het gevangeniswezen kenmerkt. Boven de poort van de inrichting van justitie zou zijn afbeelding dan ook niet misstaan. In een aantal opzichten nemen de raadslieden bij justitie een positie in op de drempel, direct onder zo'n beeltenis, waardoor ze ten volle worden geconfronteerd met het Januskarakter van de inrichtingen en met de ambivalenties die dat oproept.

Over de positie van de humanistische raadslieden en de ontwikkeling van hun werk gaat dit artikel. Twee zaken vragen daarbij om aandacht: de functie en kenmerken van het instituut 'gevangenis' waarbinnen het werk gestalte krijgt; en het proces van 'interne professionalisering' dat zich inzake

het raadswerk voltrekt. De bespreking van aspecten van deze zaken mondt uit in enkele opmerkingen over de toekomstige ontwikkeling van deze vorm van begeleiding van gedetineerden.

2 BARENSWEEËN

De eigenlijke geboorte van de humanistische geestelijke verzorging voor gedetineerden vond plaats in 1954. Sindsdien is er veel veranderd. Enkele tijdsbeelden maken zichtbaar, dat de ontwikkeling in de richting van de huidige situatie niet vanzelf is gegaan. Zo had in 1964 de jaarlijkse studiebijeenkomst van de Geestelijke Raadslieden voor de Inrichtingen van Justitie een feestelijk tintje, vanwege het 10-jarige bestaan van het werk. Het Humanistisch Verbond was in die tijd nog volop in de slag om de erkenning van het werk en om een structurele plaats in de inrichtingen. Een van de sprekers bij die gelegenheid was Jaap van Praag. Hij maakte in zijn 'Verklaring van het Humanistisch Verbond', melding van verzoeken aan de overheid om tenminste één beroepskracht te bekostigen, of anders in ieder geval versterking van het leidinggevend apparaat van de humanistische geestelijke verzorging mogelijk te maken (van Praag, 1964, p. 12-13). Die verzoeken waren geweigerd.

Inderdaad, het werk werd in die tijd hoofdzakelijk gedragen door de inzet en toewijding van zo'n vijftig vrijwilligers, die avonden en delen van het weekend besteedden aan het bezoeken van gedetineerden (idem. p. 10). Een heel verschil met de stand van zaken ten tijde van de verschijning van het rapport van de commissie die werd voorgezeten door de huidige Minister van Justitie en die derhalve in de wandelgangen als de 'Commissie Hirsch Ballin' door het leven ging[1]. Dat rapport vermeldde ongeveer 19 toegekende formatieplaatsen voor professionele humanistisch geestelijk verzorgenden op een totaal van 72 (Commissie van Advies ..., 1988, p. 97-102). Intussen is dat aantal gestegen tot ongeveer 24 op een totaal van 92.

Het rapport van de Commissie Hirsch Ballin is tevens een illustratie van een ander verschil tussen het heden en de beginjaren. In dat rapport wordt één principiële kwestie namelijk niet meer aangesneden. Het gaat dan om de vraag of de humanistische geestelijke verzorging een volwaardige vorm van geestelijke begeleiding zou zijn. Die vraag was nog wel een van de twee hoofdthema's in een brochure uit 1959 over de taak van de overheid inzake de humanistische geestelijke verzorging voor gedetineerden (Diepenhorst, 1959). In die brochure worstelde Diepenhorst, toentertijd hoogleraar aan

de Vrije Universiteit te Amsterdam, met twee aan elkaar gerelateerde vraagstukken, t.w. de waardering van het humanisme in vergelijking tot de godsdiensten en de vraag naar de relatie tussen de overheid en de kerken en levensbeschouwelijke genootschappen. De conclusies waar Diepenhorst op uitkwam waren gemengd te noemen. Hij bestempelde alle humanisme (zowel a-religieus, alswel anti-religieus humanisme) als religieus, "omdat het zich met de oorsprong van het zijn en de diepste gronden voor het handelen bezig houdt" (idem, p. 18). Maar een pagina verder stelt hij: "... terwijl het humanisme ..., vergeleken met materialisme of nihilisme winst betekent, is het als blijvende religieuze behuizing tegelijk totaal verwerpelijk" (idem, p. 19). Vandaar ook dat het in zijn ogen nooit als gelijkwaardig met religie kan worden erkend.

Dit levensbeschouwelijk-inhoudelijke oordeel leidde overigens niet tot het afwijzen van overheidssteun aan de humanistische geestelijke verzorging voor gedetineerden. Niet geheel van harte, maar consequent redenerend, was de overheidssteun aan de kerken voor Diepenhorst reden, om die steun niet aan het HV te onthouden (ibid, p. 28). In het licht van het voorgaande zal het niet verbazen, dat Diepenhorst de humanistische geestelijke verzorging in vergelijking met de godsdienstige geestelijke verzorging wel een tweede-rangspositie in instellingsbeleid en financiering toedacht (ibid, passim).

Met het voorgaande zijn meteen de drie ontwikkelingen genoemd, die het meest in het oog springen als we de voorbije jaren overzien. De eerste is het vanzelfsprekend worden van het feit, dat het humanisme op het levensbeschouwelijke palet in Nederland niet weg te denken is. De tweede ontwikkeling betreft de professionalisering van de geestelijke verzorging voor gedetineerden. De derde ontwikkeling is het verwerven van een structurele positie in de instellingen van justitie.

Mijns inziens is van die drie de laatste de belangrijkste, omdat beide anderen voor een groot deel afhankelijk zijn van of gedragen worden door die structurele positie. Dit heeft het raadswerk bij justitie overigens gemeen met het humanistisch geestelijk werk in andere werkvelden: het leger, de gezondheidszorg, de bejaardenzorg, het onderwijs. Maar de ontwikkeling van het raadswerk in elk van deze werkvelden kent haar eigen procesgang, in reactie op de specifieke taken en contexten die kenmerkend zijn voor het betreffende werkveld. Het loont de moeite die specificiteit voor het geestelijk werk bij justitie nader te onderzoeken. Inzicht daarin draagt bij aan het bepalen van de eigen identiteit van het werk en brengt taken in beeld met betrekking tot een verdergaande ontwikkeling van de professionaliteit. Voor

een goed begrip van die specificiteit is het nuttig een uitstapje te maken naar het gevangeniswezen zelf. Dat gebeurt in de volgende drie paragrafen.

3 VERGELDING, BEVEILIGING, DISCIPLINERING

Het strafrecht is aan fundamentele kritiek onderhevig geweest en er is geen reden om aan te nemen, dat kritische stemmen in de toekomst zullen verstommen. Die kritiek komt voort uit visies op de oorzaken van misdadigheid, op de effecten van het strafrecht, en op de persoonlijke, dehumaniserende effecten van opsluiting voor gestraften en hun familie. Een voorbeeld van dergelijke kritiek is de opvatting van Hulsman, hoogleraar in het strafrecht aan de Erasmusuniversiteit. In een "pleidooi voor zelfregulering" verdedigt hij de stelling, dat het strafrechtsysteem het beste maar kan worden afgeschaft: " Een dergelijk systeem is een maatschappelijk kwaad en de problemen die het geacht wordt op te lossen (...) moeten anders worden aangepakt" (Hulsman, 1986, p. 81). Vrijheidsbenemende voorzieningen zouden hierdoor weliswaar niet geheel overbodig worden, maar het karakter krijgen van crisisinterventie (ibid, p. 80). Dit zou natuurlijk grote consequenties hebben voor het gevangeniswezen, zoals Hulsman volmondig toegeeft.

Met deze visie levert Hulsman kritiek op de twee functies die meestal aan detentie worden toegekend en die ter legitimering van vrijheidsstraffen ten tonele worden gevoerd. De eerste is, dat straf dient als *vergelding* (Moering, 1989), waarbij zowel afschrikking alswel genoegdoening als argumenten op tafel komen. De tweede is *beveiliging* van de maatschappij (Moering, 1978, p. 11-12; Dellen, 1987, p. 111), met in het verlengde hiervan de handhaving van de openbare orde. Hulsmans kritiek richt zich daarbij, zoals gezegd, op de effectiviteit van het strafrecht en van de vrijheidsstraffen. Meer fundamentele kritiek komt van Foucault. Volgens hem zouden de gevangenissen allang niet meer in functie staan van vergelding en afschrikking, maar vooral tot doel hebben de heersende machtsverhoudingen te handhaven, waarbij de straf primair dient ter *disciplinering* van het werkvolk. Die disciplinering zou plaats vinden onder het mom van zedelijke verbetering (Dellen, 1987, p. 112).

4 RESOCIALISATIE EN HUMANISERING[2]

Met bovengenoemde functies is de ene helft van de Januskop geschetst, het gezicht met de strenge, straffende gelaatsuitdrukking, dat naar binnen kijkt en de gedetineerden a.h.w. in de gaten houdt. Maatschappij en individu staan hier in principe tegenover elkaar, de gedetineerde wordt leed aangedaan, er wordt (sanctie-)macht op hem uitgeoefend. Met deze constatering wil ik niet zozeer de legitimiteit en effectiviteit van deze maatschappelijke machtsuitoefening ter discussie stellen, maar het contrast naar voren halen met een andere taak die het gevangeniswezen heeft gekregen en die de visie van Foucault lijkt te onderschrijven. Ik doel hierbij op het resocialisatieprincipe[3], dat sinds 1953 deel uitmaakt van de Beginselenwet Gevangeniswezen (artikel 26). De tekst van het artikel luidt: "Met handhaving van het karakter van de straf of de maatregel wordt hun tenuitvoerlegging mede dienstbaar gemaakt aan de voorbereiding van de terugkeer der gedetineerden in het maatschappelijk leven." Het gaat hier om resocialisatie-aktiviteiten tijdens de detentie.

Artikel 26 is bij diverse wetswijzigingen gehandhaafd. Maar het resocialisatie-ideaal heeft – in ieder geval in de officiële beleidsnota's – de laatste jaren aan betekenis ingeboet (Ruller, 1977, p. 261 en 271). Sinds 1982 is voorop komen te staan " de humane tenuitvoerlegging van de detentie," waarbij het gaat om het zoveel mogelijk beperken van de schadelijke gevolgen van de detentie (van Ratingen, 1983, p. 93; Moerings, 1989, p. 76). Hierbij moet wel worden vermeld, dat voor een aantal auteurs deze doelstelling al deel uitmaakte van het resocialisatie-streven (zie b.v. Jongkind, 1983, p. 15-16). Er is in de literatuur dan ook al eerder gewezen op het feit, dat het begrip resocialisatie op zeer diverse wijze is uitgelegd (Moerings, 1978, p. 12-14).

Resocialisatie en humanisering zijn de wisselende gelaatsuitdrukkingen van het sociale gezicht dat het gevangeniswezen vertoont: justitie tracht hier naast de gedetineerde te gaan staan en er is een streven naar humanisering van het leefklimaat. Beide gezichtsuitdrukkingen hebben gemeen, dat er sprake is van gerichtheid op het leven na ontslag uit de gevangenis, de blik is gericht op de wereld buiten de muren. Ideële motieven zowel als zakelijke overwegingen liggen aan deze strevingen ten grondslag. De realisering ervan staat echter op gespannen voet met de in de vorige paragraaf genoemde functies van de vrijheidsstraf. Dat zit hem enerzijds in de tegenstrijdige roleisen die behoren bij beide gestalten van justitie, tegenstrijdigheden waar vooral de bewaarders mee geconfronteerd worden, die op het niveau van het dagelijks reilen en zeilen in de gevangenis immers het meest met de

gedetineerden te maken hebben. Anderszijds is die spanning ook gevolg van het feit, dat deze rollen niet altijd door de gedetineerden worden onderscheiden en dat het sociale gezicht van justitie lang niet altijd wordt vertrouwd of op prijs wordt gesteld.

5 SLUIERS?

Het gaat bij deze ontwikkelingen natuurlijk niet om veranderingen in reinculturen. De opvattingen over de doelstellingen en de daaraan verbonden regimes in de inrichtingen van justitie weerspiegelen enerzijds de in de maatschappij levende visies over recht, misdaad en straf, hulpverlening, sociale verhoudingen en menselijke mogelijkheden. Anderszijds is de realisering van doelstellingen voor een belangrijk deel afhankelijk van 'harde' feiten, zoals financieringsmogelijkheden, personeelsbestand, capaciteit van gevangenissen, de populatie van gedetineerden, etc. Actuele denkbeelden over deze zaken maken, dat nu eens het straffende, naar binnen gerichte gezicht van justitie het meest prominent zichtbaar is, dan weer het op de maatschappij gerichte gelaat.

Het lijkt er wel op, dat de laatste paar jaar sprake is van een klimaatsverandering. Ook het gevangeniswezen is ten prooi gevallen aan het bezuinigingsspook van de laatste 15 jaar, met alle gevolgen voor de omvang van het personeeldbestand en dus voor de werkdruk van het personeel. Bovendien is de populatie van gedetineerden in een aantal opzichten veranderd, m.n. door druggebruik en toename van geweldmisdrijven, met gevolgen voor de sfeer in de inrichtingen en de eisen die gesteld worden aan de veerkracht van de bewaarders. Verder is er sprake van meer spreiding van gedetineerden over verschillende culturen, resulterend in taalproblemen en cultuurverschillen. Tegelijkertijd spelen een aantal andere factoren een rol, die er voor zorgen, dat het sociale gezicht van justitie meer en meer versluierd dreigt te geraken. Het cellentekort leidt bijvoorbeeld tot suggesties voor meer dan een gedetineerde per cel. Cijfers over de toename van de misdaad hebben een roep om een harder justitiebeleid tot gevolg. Een dergelijke roep wordt waarschijnlijk op diffuse wijze gelegitimeerd door maatschappelijke discussies naar aanleiding van klachten over toenemende normvervaging. Al met al mag verwacht worden dat bij voortzetting van de huidige tendenzen sprake is of zal zijn van een veel grimmiger klimaat in de inrichtingen.

6 INTERACTIEVE PROFILERING

De vorige drie paragrafen geven nauwelijks een volledig beeld van voorbije ontwikkelingen. Dat is ook niet beoogd: in het kader van dit artikel beoogt deze beschrijving vooral het spanningsveld zichtbaar te maken binnen welk spanningsveld de professionele humanistische geestelijke verzorging voor gedetineerden zich beweegt. Dat spanningsveld is van belang, omdat het raadswerk zich mede ontwikkelt in reactie op de heersende trends in het gevangeniswezen en omdat het in zijn uiteindelijke profilering als professie deels door die trends bepaald wordt. Dat is minder vanzelfsprekend dan op het eerste gezicht misschien lijkt. Over de geestelijke verzorging wordt immers gesproken in termen van een 'vrijplaatsfunctie', hetgeen o.a. strikte vertrouwelijkheid van de contacten impliceert. Waar de vrijplaats in de gezondheidszorg nog wel eens ter discussie staat (ook onder de geestelijk verzorgenden zelf), lijkt dit element in het werk bij justitie onomstreden. Dat betekent onder meer, dat de wijze waarop het werk gestalte krijgt niet zonder meer in het verlengde ligt van het gevoerde beleid in de inrichtingen.

Waarom dan toch deze bovenstaande uitspraak? Het antwoord op deze vraag is tweeledig. Het eerste antwoord is voor de hand liggend: humanistische raadslieden worden geconfronteerd met de gevolgen van de beleidsveranderingen, omdat die doorwerken in de wijze waarop de gedetineerden hun verblijf in de gevangenis zullen ervaren.

Ten tweede legitimeert het humanistisch geestelijk werk zich – net als elke beroepsgroep in willekeurig welke organisatie – mede door de wijze waarop het zich onderscheidt van andere beroepsgroepen in de gevangenis, dat wil zeggen door de specifieke en in zekere zin unieke betekenis die het geacht wordt te hebben voor de gedetineerden. Tegelijkertijd legitimeert het werk zich op een ander niveau te midden van andere door aan te sluiten bij in de maatschappij dominante opvattingen over begeleiding. Er is dus sprake van interactieve profilering: verschuivingen in taakopvatting bij het overige personeel in de inrichtingen zullen volgens deze gedachtengang gevolgen hebben voor de taakopvatting van de raadslieden.

Om dit te verduidelijken halen we Pols aan, die jarenlang de centraal geestelijk raadsman was bij de inrichtingen van justitie en die in 1964 het openingswoord uitsprak bij de conferentie waar al eerder naar werd verwezen. Pols noemde in zijn toespraak twee taken voor de humanistisch raadslieden: bijdrage aan "de humanisering van de gestichten" (Pols, 1964. p. 6) en "belangstelling (...) wekken voor de mens als geestelijk wezen en voor de plaats en betekenis van de levensovertuiging in het persoonlijke en maat-

schappelijke leven van de mens" (idem, p. 8). Dat laatste had Pols al eens eerder op uitvoeriger wijze inhoud gegeven: "In persoonlijke gesprekken kan hij (=de raadsman) de gedetineerde helpen tot het inzicht te komen, dat ook in hem aanwezig is de innerlijke noodzaak tot zedelijk waarderen en zedelijk handelen, kan hij hem (...) helpen bij zijn pogingen tot verdieping van levensinzicht en hem, de gedetineerde, zoveel vertrouwen schenken, dat hij de moed krijgt zich rekenschap te geven van hetgeen hij doet en nalaat" (Pols, 1955; aangehaald in *Geestelijk werk in Ontwikkeling*, 1989, p. 28).

In de jaren vijftig en zestig waren dergelijke formuleringen tegen de achtergrond van het toenmalige beleid in de gevangenissen en het toenmalige hulpverlenersklimaat voldoende voor een aanduiding van de specificiteit van het werk enerzijds en voor aansluiting bij het overheidsbeleid anderzijds, gegeven natuurlijk de mate waarin het humanisme op zichzelf als levensbeschouwing werd erkend (zie par. 2). In de periode daarna tot in de jaren tachtig lag dat moeilijker. Daarbij moeten we bedenken, dat de doelstellingen van de humanistische geestelijke verzorging niet langer los konden worden gezien van de doelstellingen van de andere vormen van geestelijke verzorging en dat persoonsgerichtheid voorop stond in bijna elke vorm van hulpverlening. Beide doelstellingen van Pols waren, in andere bewoordingen gesteld, onderdeel van het resocialisatie-streven geworden, dat in het beleid van justitie een belangrijke plaats was gaan innemen. Zo zagen we bij Jongkind de humanisering als aspect van het resocialisatie-streven genoemd (zie par. 4). Een ander aspect van dat streven was in zijn ogen "het ingaan op persoonlijke groei- en ontwikkelingsmogelijkheden van de gedetineerden" (Jongkind, 1983, p. 16) en het is m.n. ook hier dat hij de geestelijk verzorger (i.c. de pastor) een taak toebedeelt (idem).

7 'INTERNE' PROFESSIONALISERING

Met het bovenstaande zijn ontwikkelingen en spanningsvelden geschets die een rol spelen in de verdere ontwikkeling van de humanistische geestelijke verzorging voor gedetineerden. Het verwerven van een structurele positie in de inrichtingen en van maatschappelijke erkenning als eigensoortige professie temidden van andere beroepen zijn twee aspecten van een proces van 'externe professionalisering'. Het beschikken over een eigen beroepsopleiding en over een eigen beroepsorganisatie maakt eveneens deel uit van dit proces. Terugkijkend kunnen we zien, dat dat proces van externe professionalisering weliswaar niet voltooid is, maar wel in belangrijke mate als geslaagd kan worden beschouwd. Op de levenbeschouwelijk-inhoudelijke

dimensie bestaat echter de nodige onduidelijkheid.

Profilering zou in de vorige twee decennia juist op de levensbeschouwelijk-inhoudelijke dimensie hebben kunnen geschieden, omdat op overige dimensies sprake was van vervagende verschillen. Daar was de sfeer in die jaren echter niet naar, doordat de hulpverlening (de humanistische geestelijke verzorging incluis) gevangen zat in de ideologie van de persoonlijke groei, die hoofzakelijk emotioneel en relationeel werd ingekleurd. Dat werkte onder andere door in het curriculum van het Humanistisch Opleidings Instituut (*Geestelijk werk* ..., 1989, p. 76 e.v.).

Met de veranderingen in het sociaal-culturele klimaat van de laatste jaren en de genoemde verschuivingen in het denken over straf en detentie staat de humanistische geestelijke verzorging evenwel opnieuw voor de vraag welke koers zij gaat varen. Terug naar Pols, omdat het er naar uit ziet dat ook het justitieklimaat terug gaat naar af? Verder op de lijn van de emotioneel en relationeel ingekleurde persoonsgerichtheid en daarbij professioneel geïsoleerd raken? Meedoen met de nieuwe 'tijdgeest' met het risico belerend of verkondigend te worden en daadwerkelijk onderdeel van Foucaults panopticum te worden? Aangezien de laatste mogelijkheid in mijn ogen zonder meer verworpen moet worden, staan we voor de opgave de eerste twee mogelijkheden te onderzoeken. Dat is te meer belangrijk, omdat ze de directe inhoud van het werk raken. In die zin hebben ze beide vooral betrekking op het proces van 'interne professionalisering', de ontwikkeling van specifieke deskundigheden op een specifiek terrein.

8 TOEKOMST VAN DE PROFESSIONALISERING

Levensvragen worden nooit definitief beantwoord, omdat steeds nieuwe vragen opduiken, of soms de oude vragen door de tijd nieuwe antwoorden behoeven. Anders gezegd: bestaansvragen en eventuele antwoorden erop weerspielen de veranderende cultuur. De relativering van de 'eeuwigheidswaarde' van antwoorden op fundamentele levensvragen mag ons er echter niet van weerhouden om over deze vragen en mogelijke antwoorden na te blijven denken.[4] Interne professionalisering van het humanistisch geestelijk werk is daarom een proces dat nooit af is, er moeten steeds keuzes gemaakt worden.

Eén mogelijkheid die geopperd werd was de terugkeer naar de persoonsgerichtheid. Van meet af aan heeft persoonsgerichtheid in het humanistisch geestelijk werk centraal gestaan, al was het alleen al door de nadruk van humanisten op autonomie en eigen verantwoordelijkheid. De vraag moet dus worden gepreciseerd. Het gaat dan niet in de eerste plaats om persoons-

gerichtheid met als voornaamste doel de exploratie van gevoelens en van het relationele doen en laten van de gedetineerde. Winst van de jaren zestig en zeventig is, dat bij de raadslieden, net als bij vele andere hulpverleners, gevoeligheid is ontstaan voor wat er daadwerkelijk in de ander omgaat en voor een wijze van omgaan met de cliënt waarbij dit tot zijn recht kon komen. Deze communicatieve vaardigheid is vanzelfsprekend onontbeerlijk in dit werk. Dat we hier met gedetineerden te maken hebben, die deze vorm van aandacht dikwijls weinig ervaren hebben, onderstreept die noodzaak eens te meer. Die persoonsgerichtheid van de geestelijk verzorger moet echter in dienst staan van een gerichtheid op de existentiële dimensie van de problemen van de gedetineerde. Daarmee zijn we in feite terug bij Pols, zij het, dat heden ten dage de behoefte aan zingeving meer uitgangspunt van het gesprek is, dan een streven naar 'zedelijk' waarderen en handelen. Het blijkt overigens steeds weer nodig hier aan toe te voegen, dat die dimensie lang niet altijd expliciet aan bod komt of hoeft te komen, dat luisteren met deze instelling het gesprek met de cliënt richting geeft.

Voor het verwerven van deze gerichtheid is communicatieve training alleen niet voldoende. Belangrijk is dat de raadslieden in onderlinge uitwisseling de existentiële dimensie van problemen waar gedetineerden mee zitten gaan exploreren. Het is dikwijls als luisteren naar de tonen van de basinstrumenten die het ritme dragen en de melodie ondersteunen. Er liggen talloze terreinen te wachten op exploratie. Gedetineerden zitten met een grote verscheidenheid aan ernstige problemen. De detentie op zich is al een belastende emotionele situatie. Maar ook andere thema's vragen om aandacht: sexualiteit; relatieproblemen; de levensinstelling die dikwijls getekend is door een sterk materialistische en egocentrische inslag; man/vrouw-verhoudingen; verslavingsproblematiek; slachtoffer zijn van medegevangenen; treurige levensgeschiedenissen; zwakke zelfbeelden; gebrekkige emotionele controle; problemen in de sfeer van normen en waarden; gewetensnood of het gebrek eraan; schaamte; angst voor wat er met de partner en/of de kinderen gebeurt; verdriet over het missen van belangrijke gebeurtenissen in het leven van gezin, familie en kennissen; de leegheid van het gevangenisleven op momenten dat je er je draai niet vindt; de krenkingen ten gevolge van het regime in de gevangenis zelf; de strijd om je temidden van mede-gedetineerden te handhaven; de angst voor terugkeer in de maatschappij; etc.

Als we het humanistisch geestelijk werk voor gedetineerden bekijken uit het oogpunt van professionalisering, dan is in mijn ogen voor de komende 25

jaar de belangrijkste opgave het doordenken van de existentiële aspecten van dergelijke vragen en problemen van de gedetineerden. Daarbij gaat het ook om het ontdekken van de levensbeschouwelijke implicaties van vragen en antwoorden. Trouw aan deze gerichtheid houdt het geestelijk werk overeind op de drempel van de gevangenispoort, onder de Januskop, wisselende ideologieën over beveiliging en bejegening ten spijt. Niet alleen met het oog op het verwerven van specifieke deskundigheid op een specifiek terrein is dat van belang. Het primaire belang is natuurlijk gelegen in de waarde welke deze gerichtheid in gespreksvoering kan hebben voor de gedetineerde. Maar misschien is de grootste waarde van de geestelijke verzorging bij justitie uiteindelijk het signaal dat de gedetineerde nooit geheel zal zijn uitgestoten.

LITERATUUR

Van enkele literatuuropgaven zijn de bibliografische gegevens onvolledig. Voor de goede orde zij vermeld, dat deze titels aanwezig zijn in de bibliotheek van de Universiteit voor Humanistiek.

Commissie van advies inzake de criteria voor steunverlening aan kerkgenootschappen en andere genootschappen op geestelijke grondslag, *Overheid, Godsdienst en Levensbeschouwing.* Stafafdeling Constitutionele Zaken en Wetgeving, Ministerie van Binnelandse Zaken, 's-Gravenhage, 1988.

Geestelijk Werk in Ontwikkeling. 25 jaar Humanistisch Opleidings Instituut 1964-1989. Stichting Humanistisch Opleidings Instituut, Utrecht, 1989.

Verslag Conferentie Geestelijk Raadslieden voor de Inrichtingen van Justitie (31 oktober en 1 november 1964).

Diepenhorst, I.A., *Overheid en humanistische geestelijke verzorging, met name van gedetineerden,* 's-Gravenhage, 1959.

Fieselier, J., e.a (red), *Tegen de regels: een inleiding in de criminologie.* Ars æqui libri, Nijmegen, 1983, 5e druk.

Haan, W. de & R. Verpalen, *Bezeten van de Bajes. Strafrechterlijk klimaat in een zorgzame samenleving.* Uitgeverij Papieren Tijger, Breda, 1989.

Hulsman, L., *Afscheid van het strafrecht. Een pleidooi voor zelfregulering.* Het Wereldvenster, Houten, 1986.

Jongkind, G., *De plaats van de pastor in de organisatie van de penitentiaire inrichting.* In: Spoor, J. (red), De kerk in de gevangenis. Kok, Kampen, 1983, (p. 13-17).

Kunneman, H., 'Koffie met of koffie zonder suiker? Het belang van de levensbeschouwelijke leegte'. In: *Praktische Humanistiek,* nr. 3, maart 1992 (p. 19-31).

Moering, M., *De gevangenis uit, de maatschappij in. De gevangenisstraf en haar betekenis voor de sociale kontakten van ex-gedetineerden.* Samson Uitgeverij, Alphen a/d Rijn, 1978.

Moering, M., 'Gevangenisstraf: Selectieve onschadelijkmaking, meer dan vergelding'. In: W. de Haan & R. Verpalen: *Bezeten van de Bajes.* Strafrechterlijk klimaat in een zorgzame samenleving. Uitgeverij Papieren Tijger, Breda, 1989, (p. 75-82).

Mooren, J.H.M., 'Levensbeschouwelijke leegte? Enige opmerkingen over de 'state of the art' van het humanistisch geestelijk werk.' In: *Praktische Humanistiek,* nr. 3, maart 1992 (p. 4-18).

Pols, P.A., 'Openingswoord'. In: *Verslag Conferentie Geestelijke Raadslieden voor de Inrichtingen van Justitie.* Utrecht, 1964, (p. 5-9).

Pols, P.A., 'Geestelijk Werk in de Strafgestichten' (radiolezing). Verschenen in *Mens en Wereld,* 3 september 1955.

Praag, J. van, 'Verklaring Humanistisch Verbond'. In: *Verslag Conferentie Geestelijke Raadslieden voor de Inrichtingen van Justitie.* Utrecht, 1964, (p. 10-17).

Ratingen, P. van, *Recht en gevangenschap.* Van Loghum Slaterus, Deventer, 1983.

Ruller, S. van, 'De gevangenis in de nadagen van het resocialisatie-ideaal'. In: Fieselier, J., e.a (red): *Tegen de regels: een inleiding in de criminologie.* Ars æqui libri, Nijmegen, 1983 (p. 254-278).

Spoor, J. (red), *De kerk in de gevangenis.* Kok, Kampen, 1983.

NOTEN

1 Deze commissie had tot taak "advies uit te brengen over de criteria voor verlening van overheidssteun en -faciliteiten aan kerkgenootschappen en andere genootschappen op geestelijke grondslag, in het bijzonder met betrekking tot de categoriale geestelijke verzorging en het onderhoud van gebouwen die deze genootschappen ten dienste staan" (Comm. van advies, 1988, p. 8).

2 In dit artikel wordt voorbijgegaan aan het verschil tussen de verschillende soorten inrichtingen van justitie en aan het bestaan van verschillende regimes die in de gevangenissen heersen als uitvloeisel van het selectieprincipe, dat als een van grondslagen van het penitentiaire stelsel in de Beginselenwet is vastgelegd (Flierman, 1986, p. 9-11).

3 In de verantwoording van dit principe komt wel een verschil met Foucault naar voren. Deze ziet disciplinering primair in functie van het handhaven van bestaande machtsverhoudingen, de resocialiseringsgedachte is mede ingegeven door idealisme en humanitaire overwegingen.

4 Zie in dit verband de discussie over 'levensbeschouwelijke leegte?' in *Praktische Humanistiek* (Kunneman, 1992; Mooren, 1992).

Bibliotheek

Geestelijk werk bij Justitie: vrijplaats, panopticum en professionaliteit

De onophefbare spanning tussen effectieve detentie en communicatieve kwaliteit in inrichtingen van justitie

Harry Kunneman

Prof. H. P. Kunneman is hoogleraar Praktische Humanistiek aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

Naar aanleiding van de recente golf van ontsnappingen uit Nederlandse strafinrichtingen heeft de staatssecretaris van Justitie verklaard serieus te overwegen om het regime in de inrichtingen verder te verstrakken. Hij voegde daar echter aan toe dat voorkomen diende te worden "dat we door het toepassen van een veel strenger regime slechts verbitterde mensen in de samenleving terug krijgen."[1] Hoe zeer deze zorg terecht is, wordt geïllustreerd door het verhaal van een gedetineerde uit de extra beveiligde unit in De Schie in Rotterdam: "De zaak is hier zo verkankerd. Stel je voor dat je hier 22 uur van de dag achter de deur zit. Dat je continu wordt bespioneerd. Dat ze alles wat er uit je hoofd komt, proberen te pakken. Dat je je op geen enkele manier kunt uiten of afreageren. Dat je het door die beknelling af en toe zo verschrikkelijk benauwd krijgt dat je het uitschreeuwt. Dat je denkt dat je hartstikke gek wordt. En dat je weet dat je op die manier nog vijf, zes, zeven jaar te gaan hebt. Wat denk je, zou je tegen die tijd niet helemaal naar de kloten zijn?"[2]

Zelfs wanneer men deze hartekreet met enige korrels zout zou nemen, illustreert hij toch op pijnlijke wijze het dillemma dat inherent verbonden is met het moderne, niet meer op wraak en genoegdoening maar op humaniteit en resocialisatie betrokken gevangenissysteem. Dit dilemma betreft de onophefbare spanning tussen enerzijds de 'ongestoorde tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf' en anderzijds de humanitaire eis dat deze tenuitvoerlegging geen of zo min mogelijk schadelijke effecten heeft voor de gedetineerden en voorbereidt op de terugkeer in de samenleving door

mogelijkheden te bieden voor hun 'persoonlijke ontwikkeling'.[3] We zouden hier kortweg kunnen spreken van de spanningsverhouding tussen effectieve detentie en communicatieve kwaliteit.

Het lijkt mij van groot belang om de realiteit van dit dilemma en de onophefbaarheid van de spanningsverhouding die eraan ten grondslag ligt onder ogen te zien, vooral in een tijd waarin niet alleen op het niveau van het ongezonde 'Volksempfinden' maar ook bij beleidsmakers en bewindslieden de verruwing van omgangsvormen die men maatschappelijk zegt te betreuren in het eigen taalgebruik al even bedenkelijke vormen begint aan te nemen. In het eerste deel van mijn verhaal ga ik dan ook dieper op dit dilemma in, aan de hand van de opvattingen van twee kritische filosofen, Michel Foucault en Jürgen Habermas. In aansluiting daarop probeer ik vervolgens om de plaats en de betekenis van de geestelijke verzorging bij Justitie nader te bepalen, met name de eigen professionaliteit van de geestelijke verzorging en de betekenis daarvan voor het humaniserende perspectief waarin, althans in naam, vrijheidsstraffen in ons land nog steeds geplaatst worden.

1 PANOPTISME EN STRATEGISCH HANDELEN

Hoewel het werk van de Franse filosoof Michel Foucault, zeker in justitiële kringen, niet langer in de mode is, biedt zijn analyse van het zogenaamde 'panoptisme', verrijkt met elementen uit de theorie van het communicatieve handelen van Jürgen Habermas, belangrijke aanknopingspunten voor het dilemma dat ik probeer te verhelderen. Daarbij gaat het mij in de eerste plaats om Foucaults stelling dat de moderne gevangenis als het prototype van alle panoptische instituten beschouwd kan worden, omdat de gevangenis bij uitstek gebaseerd is op het principe van de permanente, tegelijkertijd alzijdige en eenzijdige zichtbaarheid. De zichtbaarheid van gedetineerden is alzijdig, omdat hij niet alleen hun fysieke, maar ook hun sociale en hun innerlijke bestaan betreft. Niet alleen ontbreekt hen doorgaans de fysieke mogelijkheid om zich aan ongewenste blikken te onttrekken, zoals door het luikje in de celdeur en de steeds verder oprukkende videocamera's geïllustreerd wordt. Bovendien zijn zij voorwerp van permamente professionele aandacht voor de sociale kwaliteit van hun gedrag en voor hun psychische functioneren. Zoals de reeds geciterde gedetineerde stelt: "Je wordt continu bespioneerd. Alles wat er uit je hoofd komt proberen ze te pakken." Via rapporten van PIW'ers en gerichte gesprekken met psychologen en maatschappelijk werkers vloeit een onafgebroken stroom van informatie naar het

team en naar de directie, die op basis daarvan strafmaatregelen toepassen of intrekken, privileges verlenen of afnemen en beslissen over overplaatsing en verlof.

Via deze alzijdige zichtbaarheid van de gedetineerden wordt het panoptische karakter van justitiële inrichtingen echter slechts gedeeltelijk gekarakteriseerd. Essentieel voor de panoptische blik is namelijk dat deze zichtbaarheid niet alleen alzijdig, maar ook éénzijdig is. De asymmetrische relatie is hèt handelsmerk van de panoptische instelling. Als doelwit van de panoptische blik functioneert men als 'object van informatie, niet als subject van communicatie', zoals Foucault zegt.[4]

Precies op dit punt openbaart zich het onophefbare karakter van de spanningsverhouding tussen effectieve detentie en communicatieve kwaliteit in de inrichtingen. Het panoptisme draagt zonder twijfel bij aan effectieve detentie, maar brengt het omgekeerde teweeg van wat als communicatieve kwaliteit aangeduid kan worden. In aansluiting op de nota *Taak en Toekomst* uit 1982, kan 'communicatieve kwaliteit' als dimensie van detentie in twee basiscomponenten uiteengelegd worden:

a. de detentie zelf dient een humaan karakter te hebben, in die zin dat hij geen of zo min mogelijk schadelijke, ontmenselijkende gevolgen voor de gedetineerden heeft;
b. de detentie dient mede voor te bereiden op hun functioneren als volwaardige leden van een humane, op respect voor de integriteit van het individu gebaseerde samenleving.

Wat in dit verband onder 'ontmenselijkend', respectievelijk 'humaan' verstaan kan worden, kan verhelderd worden met behulp van het onderscheid tussen communicatief en strategisch handelen, zoals dat ontwikkeld is door de Duitse filosoof Jürgen Habermas.

Voor strategisch handelen is kenmerkend dat de betrokkenen proberen om hun eigen prioriteiten te realiseren door de speelruimte die anderen hebben om daarvan af te wijken te minimaliseren. Het panoptische detentie-regime geeft daar een goed voorbeeld van, niet alleen in zijn onophoudelijke streven om niets ongezien te laten en alle pogingen om zich aan dat regime te onttrekken in de kiem te smoren, maar ook in zijn uitgekiende gebruik van beloningen en straffen om het gedrag van de gedetineerden te sturen. Voor communicatief handelen daarentegen is volgens Habermas kenmerkend dat de ander de speelruimte gelaten wordt om de eigen prioriteiten in de onderlinge omgang tot hun recht te laten komen. Communicatief handelen berust anders gezegd niet op het streven de ander te sturen, maar is gericht op het tot stand brengen van gemeenschappelijke, op basis van gelijkwaardigheid tot stand gekomen situatiedefinities, waarmee alle

betrokkenen vrijwillig en op goede gronden in kunnen stemmen. Waar het strategische handelen met andere woorden gericht is op het minimaliseren van de speelruimte van de ander om af te wijken van de eigen, eenzijdig vastgestelde prioriteiten, daar berust het communicatieve handelen op het maximaliseren van de speelruimte van *alle* betrokkenen om de eigen prioriteiten via vormen van onderlinge overeenstemming en op basis van gelijkwaardigheid tot hun recht te laten komen.

Volgens Habermas is communicatief handelen niet alleen de basis voor solidaire relaties tussen mensen, maar vormt het ook de grondslag voor de instandhouding en de ontwikkeling van de identiteit van het individu, dat wil zeggen: voor de instandhouding en ontwikkeling van diens zelfrespect en gevoel van eigenwaarde als toerekeningsvatbaar persoon die alszodanig erkenning vindt binnen gelijkwaardige relaties met anderen en zelf ook in staat is erkenning aan anderen te geven.

Een belangrijk kenmerk van communicatief en strategisch handelen is verder dat zij een zelfversterkend karakter hebben, in die zin dat zij tot op zekere hoogte zichzelf oproepen: wanneer men anderen strategisch benadert, roept dat bij hen doorgaans ook strategisch handelen op en wanneer men anderen in een communicatieve houding tegemoet treedt, geeft men hen in ieder geval de ruimte om zelf ook communicatief te handelen.[5] Dit kenmerk van deze twee handelingsvormen is voor ons onderwerp van groot belang en werpt met name ook een verhelderend licht op de spanningsverhouding tussen effectieve detentie en communicatieve kwaliteit. Zoals betoogd staat effectieve detentie in het teken van strategisch handelen. Hoe meer de detentie dan ook gericht is op de ongestoorde tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf met behulp van een panoptisch regime -zoals in de EBI's in extreme mate het geval is- hoe meer ook de gedetineerden in de inrichting zelf gesocialiseerd en bevestigd worden in strategische omgangsvormen en hoe kleiner de kansen dat tijdens de detentie hun communicatieve competentie zich ook maar enigszins zal ontwikkelen of herstellen, hoe reëler de kans met andere woorden dat zij 'naar de kloten zullen gaan', zoals de al eerder geciteerde gedetineerde het onparlementair maar trefzeker uitdrukt. Hoe effectiever de detentie, hoe inhumaner met andere woorden de bestraffing die in de inrichtingen plaats vindt en hoe meer dus ook de vrijheidsstraf gereduceerd wordt tot simpele wraak en afschrikking.

2 DE PROFESSIONELE IDENTITEIT VAN HET GEESTELIJK WERK BIJ JUSTITIE

Tegen deze achtergrond kan de professionele identiteit van het geestelijk werk bij justitie als volgt verhelderd worden.

Zoals ik elders uitgebreider beargumenteerd heb, ga ik er (met vele anderen) van uit dat in de hedendaagse, postmoderne cultuur het verkondigingsmodel in het geestelijk werk zijn legitimiteit verloren heeft- en gelukkig maar. In ieder geval voor het humanistisch geïnspireerde raadswerk geldt dat de eigen, al dan niet expliciet gearticuleerde levensbeschouwelijke uitgangspunten van de cliënt de basis vormen voor het contact. Op die basis kan de professionele identiteit van het humanistisch raadswerk in instellingen dan aan de hand van drie kernbegrippen gekarakteriseerd worden, namelijk *communicatieve vrijplaats, verhaal* en *raad.*

Kenmerkend voor de professionele identiteit van het humanistisch raadswerk in instellingen is in de eerste plaats dat het gebonden is aan een *communicatieve vrijplaats.* Met de toevoeging van het bijvoeglijk naamwoord 'communicatief' beoog ik een herinterpretatie en actualisering van de gevestigde betekenis van de vrijplaats in het kader van de geestelijke verzorging. Zoals bekend boden vrijplaatsen vroeger een toevluchtsoord voor gerechtelijk vervolgden, bijvoorbeeld na een bankroet of vanwege godsdienstige tegenstellingen. Het waren wijkplaatsen waar het gezag van andere autoriteiten dan die van de wijkplaats zelf opgeschort was. In het kader van de geestelijke verzorging binnen de instellingen is het begrip vrijplaats in zwang gekomen ter aanduiding van de omstandigheid dat de geestelijk verzorgers wel een aanstelling hebben binnen de verschillende instellingen, maar wat betreft de inhoudelijke invulling van hun werk niet onder het gezag van de directie vallen. Zij ressorteren onder hun eigen hoofd van dienst, die als gezagsdrager namens een van de zendende genootschappen optreedt.

Op het eerste gezicht zou men kunnen denken dat naarmate de zendingsgedachte zijn maatschappelijke draagvlak verliest, ook deze constructie uit de tijd begint te raken. Mede onder invloed van de 'nieuwe zakelijkheid' en het efficiency-denken van de jaren tachtig, is inderdaad sprake van toenemende druk op geestelijk verzorgers om hun *nut* voor de organisatie te bewijzen, en daarmee komt tendentiëel ook de vrijplaats op de tocht te staan. Zo schrijft de directeur van de Huizen van Bewaring Alkmaar, Cees Boey, in zijn verhelderende bijdrage aan deze bundel dat ook op de geestelijke verzorging 'kengetallen' losgelaten zullen worden, zoals "de hoeveelheid kontakten, het aantal deelnemers aan gespreksgroepen, het aantal

geslaagde resocialisaties en misschien wel het aantal bekeringen en het aantal voorkomen zelfmoorden. Het lijkt in eerste instantie absurd" schrijft hij, "om ook geestelijke verzorging onder kengetallen te willen vatten. Toch zal het moeten omdat in onze verzakelijkte benadering elk personeelslid zijn toegevoegde waarde moet aantonen."[6]

De vraag is echter: wat wordt waaraan toegevoegd en wie bepaalt dat? Het lijkt mij volkomen terecht om van geestelijk werkers informatie te verlangen over de besteding van hun tijd. Op dat punt is duidelijk een inhaal-operatie op zijn plaats, waarmee door geestelijk verzorgers in de gezondheidszorg al een begin gemaakt is. Tot elke prijs dient echter voorkomen te worden dat daarmee de vrijplaats in gevaar komt, bijvoorbeeld doordat directies via het vaststellen van kengetallen de tijdsbesteding van geestelijk werkers direct of indirect gaan sturen. Het is namelijk de vrijplaats als centraal element van de professionele identiteit van geestelijk werkers, die hen in staat stelt om zich op te stellen buiten de strategische krachtenvelden rond de effectieve detentie en de panoptische bewaking en die een ruimte afpaalt voor communicatief handelen met hun cliënten. Als het goed is draagt natuurlijk niet alleen het geestelijk werk bij aan de communicatieve kwaliteit van de detentie, maar geldt dat ook voor andere disciplines binnen de inrichtingen, zoals psychologie en maatschappelijk werk en voorzover de omstandigheden hen dat toelaten ook de PIW'ers. Maar alle betrokkenen weten dat de informatie die door deze disciplines verzameld wordt in principe gebruikt kan worden in het kader van het panoptische beheer, in het kader van de regelgeving en besluitvorming over privileges en strafmaatregelen, overplaatsing en verlof. Het spanningsveld tussen effectieve detentie en communicatieve kwaliteit dat voor de inrichting in haar geheel kenmerkend is, keert met andere woorden terug *binnen deze disciplines zelf*, in het hart van hun professionele identiteit. Voor PIW'ers is die spanning met name voelbaar in de discretionaire ruimte die hen ter beschikking staat om binnen bepaalde grenzen tot eigen interpretaties en toepassingen van de geldende regels te komen. Binnen die ruimte kunnen zij tot op zekere hoogte persoonlijke relaties aangaan met gedetineerden en een gedifferentiëerde, op de persoon gerichte omgang met hen tot stand brengen. Dat is van groot belang voor de communicatieve kwaliteit van de detentie, zoals eenduidig naar voren komt uit de recente nota van geestelijke verzorgers over "De extra beveiligde inrichting als probleemveld". Volgens deze nota ervaren de bewoners in de EBI's de PIW'ers als volslagen systeemgebonden, met als gevolg dat zij absoluut niet als gesprekpartner en als evenmens gezien kunnen worden. Zelfs wanneer zij daartoe wèl de ruimte en de gelegenheid hebben, blijven zij echter altijd verantwoordelijk voor het toepassen van de geldende regels

en beschikken zij over de bijbehorende sancties, hetgeen betekent dat hun contacten met gedetineerden zich onvermijdelijk tegen een strategische achtergrond blijven afspelen. Hetzelfde geldt mijns inziens voor de andere disciplines die een rol spelen in en een rechtstreekse invloed kunnen uitoefenen op de werking van de panoptische machinerie van de instellingen. Dat is ook precies de reden waarom aan hun meerwaarde nauwelijks getwijfeld word, omdat zij op aantoonbare wijze bijdragen aan het functioneren van die machinerie, omdat zij verwikkeld zijn in beide polen van het spanningsveld tussen effectieve detentie en communicatieve kwaliteit.

Voor de professionele identiteit van het geestelijk werk is daarentegen de consequente keuze voor één van beide polen van dit spanningsveld kenmerkend: de open communicatie. Het geestelijk werk houdt met andere woorden binnen de instelling een wijkplaats in stand waarbinnen het panoptische toezicht zoveel mogelijk geneutraliseerd is. Wat plaatsvindt binnen de communicatieve vrijplaats van het geestelijk werk heeft geen strategisch calculeerbare gevolgen, noch in positieve, noch in negatieve zin, maar is betrokken op open communicatie om zichzelfs wille. Pas op basis daarvan kunnen de zingevingsvragen en de existentiële nood die door en in de detentie opgeroepen worden adequaat tegemoet worden getreden.

Een dergelijke herinterpretatie van de vrijplaats veronderstelt natuurlijk dat de betrokken geestelijk werkers binnen die vrijplaats niet als vertegenwoordigers van een zendende instantie optreden die een Boodschap uit te dragen hebben, want daarmee zou de open communicatie om zich zelfs wille uiteraard weer ondergraven worden. Voor humanistisch geestelijk werkers ligt hier in ieder geval geen probleem, want voorzover die al een boodschap hebben betreft die het zelfbeschikkingsrecht en de autonomie van het individu, ook en bij uitstek in zaken die groot en geestelijk zijn, zoals Ton Jorna het uitdrukt.[7]

Tegen deze achtergrond kan nu de tweede component van de professionele identiteit van geestelijk werkers worden toegelicht, die ik aangeduid heb met het begrip *verhaal*. In de communicatieve vrijplaats van het geestelijk werk kunnen gedetineerden hun verhaal kwijt en kunnen zij op verhaal komen, zonder op hun hoede te hoeven zijn voor consequenties voor hun positie in de inrichting als panoptisch instituut, noch in positieve, noch in negatieve zin. Bovendien kunnen zij desgewenst *raad* krijgen, niet in de zin van herderlijke adviezen, maar in de zin van existentieel doorleefde raad, in de zin van een open gesprek waarin de raadspersoon laat zien hoe zij zelf in het leven staat en welke ervaringen, waarden en uitgangspunten voor haar maatgevend zijn. Dat is enerzijds en noodzakelijk een individuele stellingname, anderzijds ook een professionele positiebepaling, voorzover die stel-

lingname namelijk gedragen wordt door een brede kennis van levensbeschouwelijke, cultuurfilosofische en ethische perspectieven, een open omgang met hun conflicterende geldigheidsclaims en een argumentatief onderbouwde, existentiëel doorleefde eigen positiebepaling. De raad die geboden wordt heeft dus niet de vorm van handelingsvoorschriften of concrete aanbevelingen, maar heeft vooral het karakter van het 'voorleven' van de mogelijkheid en betekenis van een eigen bestaansethiek, met name ook van de communicatieve openheid en menselijke betrokkenheid die daarmee verbonden zijn.

Via de communicatieve ruimte die de vrijplaats biedt, het verhaal waarop daarbinnen gekomen kan worden en de doorleefde en voorgeleefde raad die rond en in wisselwerking met de verhalen van cliënten geboden kan worden, kan het geestelijk werk een eigen, duidelijk identificeerbare bijdrage leveren aan de communicatieve kwaliteit van de detentie. Gelukkig is zij niet de enige discipline die dat doet. Ook PIW'ers, psychologen en maatschappelijk werkers leveren daar voor zover de omstandigheden hen dat toelaten een eigen bijdrage aan. Maar het geestelijk werk doet niet anders, en dat maakt in de kern de professionele identiteit van het beroep uit.

NOTEN

1 Vgl. de Volkskrant van 8 jan. 1993, p. 1.
2 Geciteerd in De Volkkrant, 9-1-1993, p. 17.
3 Vgl. hiervoor de Nota *Taak en Toekomst*, Ministerie van Justitie, Den haag 1982.
4 Vgl. M. Foucault, *Surveiller et punir*, Parijs 1976, p.202.
5 Vgl. hiervoor bijv. J. Habermas "Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln", Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1986.
6 Zie het artikel van C. Boey in deze bundel, pagina 78.
7 Vgl. hiervoor mijn discussie met Jan-Hein Mooren in *Praktische Humanistiek*, no. 3, 1992. Zie ook het proefschrift van Ton Jorna, *Raad geven*, College Uitgevers, Amersfoort 1992

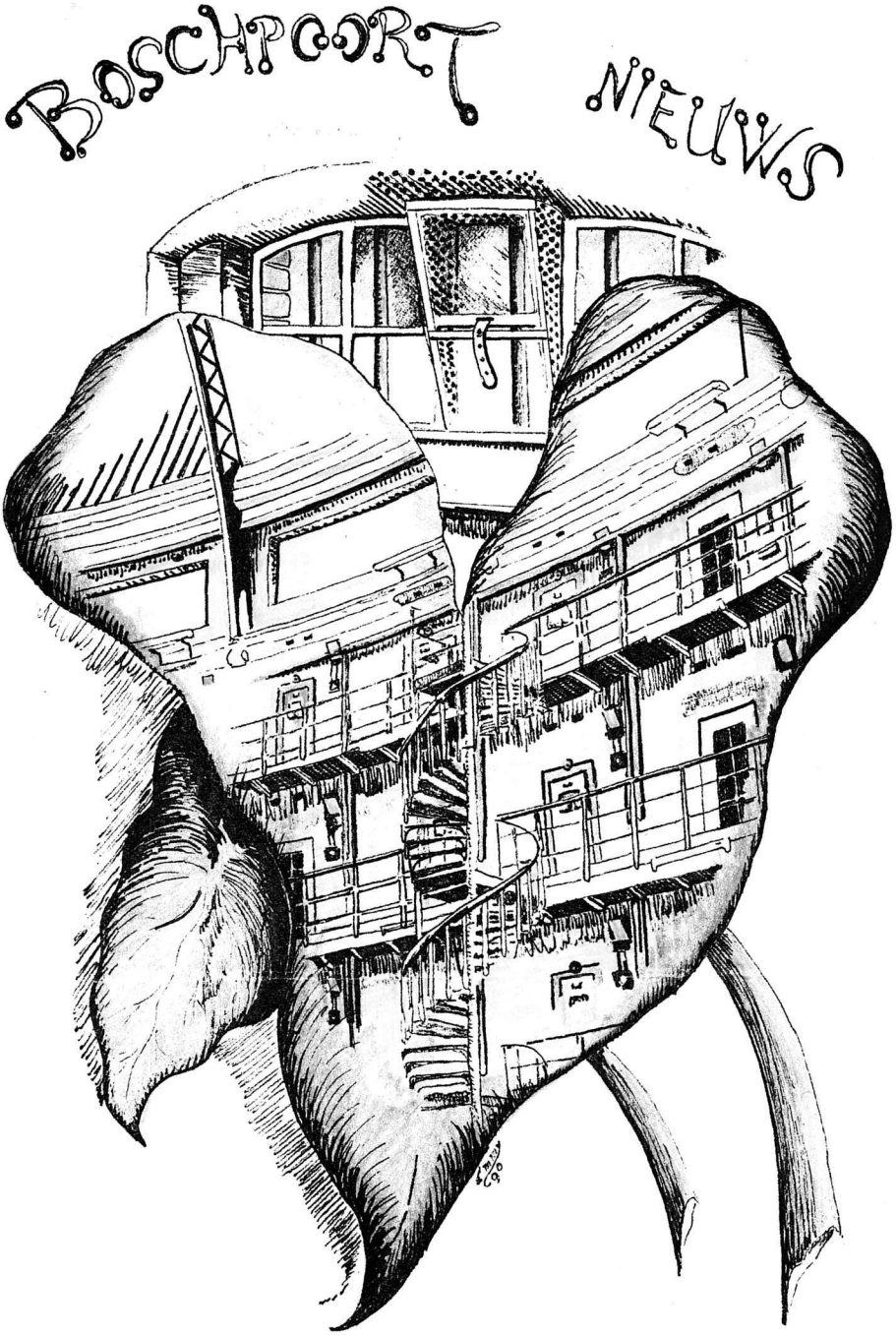
BOSCHPOORT
NIEUWS

Het luik

B afdeling de trap op
zeventien treden
en dan weer twee keer zeventien treden.
Eindelijk op de derde etage
dan ben ik bij het luik.
Wat heerlijk om hier te staan.
Nu voel ik mij weer bestaan.
Hier verdwijnt de muur.
Al heeft het korte duur
Het verrijkt mijn gedachten.
Wat een zalig gevoel.
Het maakt niet uit wat voor weer het is.
Het is altijd een prettig gevoel.
Wat heerlijk om hier te staan.
Nu voel ik mij weer bestaan.
Zo zie ik de wereld die me te wachten staat.
Wat ziet het er onschuldig uit.

Anoniem

Geestelijk werk bij Justitie: Het gevangenissysteem als context

Cees Boey

Mr. C.M. Boey is directeur van de Huizen van Bewaring Alkmaar, en voorzitter van de vereniging van gevangenisdirecteuren. Onderstaande tekst heeft hij uitgesproken tijdens het symposium ter gelegenheid van 25 jaar humanistische geestelijke verzorging bij de inrichtingen van Justitie.

Als wij spreken over geestelijke verzorging in de gevangenis doen wij er goed aan de context van die verzorging binnen de muren aan te geven. Het is daarnaast verstandig te kijken naar de ontwikkelingen die de laatste jaren hebben plaatsgevonden om op die manier de geestelijke verzorging binnen haar omgeving te plaatsen en een poging te wagen te voorspellen hoe de geestelijke verzorging zich binnen de muren al of niet verder kan ontwikkelen.

1 INLEIDING

Ik kan mij nog levendig herinneren dat ik tijdens mijn studie strafrecht eind zestiger, begin zeventiger jaren een beeld van het Nederlandse gevangeniswezen kreeg waarin enerzijds werd aangetoond dat er veel te wensen overbleef, maar dat er anderzijds in vergelijking met veel andere landen een aardige poging gedaan werd er voor gedetineerden iets van te maken.

Wij leerden dat binnen de inrichtingen hoogopgeleide mensen werkten die samen één doel hadden en wel het resocialiseren van de gevallen naaste. In eendrachtige samenwerking streden bewaarder en directeur schouder aan schouder om de gedetineerde tot inkeer en inzicht te brengen om hem daarna in goed vertrouwen de maatschappij weer in te zenden.

Met deze bagage die ik nu wel heel erg simpel en verkort weergeef, trad ik in 1973 voor het eerst een gevangenis binnen. Het was winter en koud en ik verstoutte mij tegen de portier, bij wie ik moest wachten, te zeggen dat hij een lekker warm hok had. Hierop brieste hij: "Hok! Zeg dat wel! Want iets anders kun je dit niet noemen, zeker niet als je het vergelijkt met die lui van de binnendienst met hun mooie kantoortjes en meubilair." En vervolgens kreeg ik gratis en voor niks een dwarsdoorsnede van de inrichting aangeboden, met de portiersloge als centraal waarnemingspunt van waaruit de andere dienstvakken afgunstig werden bekeken. Portiersloge, u merkt het, ik heb geleerd sindsdien.

Dit was de start van een proces waarbij mij steeds meer schellen van de ogen zijn gaan vallen en waarbij ik steeds meer mijn naïviteit verruilde voor een reëlere kijk op het reilen en zeilen van het gevangenissysteem en haar populatie. Dat proces dat zich aan mij heeft voltrokken behoort bij de normale initiatie-rites, althans voor een directeur. Die wordt geacht zijn naïviteit te verliezen. Voor sommige andere werkers, en ik reken daar de geestelijk verzorgers toe, is het juist van belang om over onbevangenheid en een behoorlijke mate van vertrouwen in de medemens te kunnen beschikken.

Vanwege mijn indiensttreding bij justitie in 1974 ben ik niet in staat de door de redactie gevraagde periode 1968 tot 1993 te overzien. Ik kom echter met mijn 19-jarig dienstverband wel een eind. Bovendien heb ik u al laten blijken dat ik voor die tijd in de schoolbanken heb gezeten en met hetgeen ik daar allemaal heb geleerd, moeten die ontbrekende jaren zijn aan te vullen.

Ik wil beginnen met een vrij uitgebreide bespreking van een aantal factoren die het leven en werken in de inrichtingen beïnvloed hebben en nog beïnvloeden. Daarna wil ik vanuit dat beeld enige vragen stellen over de geestelijke verzorging om tenslotte in de beantwoording van die vragen aan te geven aan welke eisen de geestelijke verzorging zal moeten voldoen, wil zij een kans tot overleving binnen onze inrichtingen maken.

2 BEÏNVLOEDINGSFACTOREN

2.1 Juridische structuur

Om te beginnen een paar opmerkingen over de juridische structuur, niet om naar volledigheid te streven, maar om er op te wijzen dat die juridische context van groot belang is. Bekend is natuurlijk het beroemde art. 26

Beginselenwet. Het gevangeniswezen heeft daar heel wat mee afgeworsteld. Dat prachtige en vernieuwende, het hoogdravende en de hooggespannen verwachtingen die de commissie Fick in 1951/1953 bij elkaar formuleerde paste natuurlijk uitstekend in de na-oorlogse tijd. Toen hadden veel mensen het idee dat het allemaal beter moest en ook beter kon. Van die nieuwe Beginselenwet is een belangrijke stimulerende werking uitgegaan die zijn invloed nog tot op heden uitoefent op personeel, gedetineerden en gebouwen. Allengs werd ontdekt dat die idealistisch geformuleerde doelstelling van de resocialisatie te hoog was gegrepen. In de Nota *Taak en Toekomst* van 1982 werd dan ook een nuchterder formulering gekozen.

Basis van de detentie is de ongestoorde tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf waaronder ook de voorlopige hechtenis begrepen. Daarnaast wordt Gevangeniswezen geacht aan nog drie doeleinden te werken: 1. het streven naar een humane tenuitvoerlegging van de detentie; 2. het voorkomen of althans zoveel mogelijk beperken van de schadelijke gevolgen en effecten van de detentie; 3. de voorbereiding van de terugkeer in de samenleving door het scheppen van mogelijkheden en kansen voor de gedetineerden om te werken aan hun persoonlijke ontwikkeling en het oplossen van eventueel aanwezige psycho-sociale problemen.

Naast nationale wetgeving kennen wij ook een aantal internationale regelingen als de Standard Minimum Rules voor bij de VN aangesloten landen en de European Prison Rules voor bij de Raad van Europa aangesloten landen. In tegenstelling tot onze nationale wettelijke regelingen bieden genoemde overeenkomsten geen afdwingbare rechten maar vormen meer een advies aan de deelnemende lidstaten. Dat geldt niet voor het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens waarin een aantal artikelen over gedetineerden is opgenomen.

In de loop der jaren is de juridische context d.m.v. aanpassingen en circulaires alleen maar ruimer geworden. Wij kennen nu een grotere differentiatie in inrichtingen, we kennen dagdetentie, de Algemene Verlofregeling, bezoek zonder toezicht en een ruime telefoonregeling. Eigenlijk geen reden tot klagen, zo op het eerste gezicht. Maar waar je een land kunt herkennen aan de wijze waarop het met zijn zwakke groepen omspringt, kun je dat zeker ook aan de wijze waarop met een lastig deel uit die zwakke groep wordt omgesprongen. Nederland geldt als een land waarbinnen gedetineerden een humane behandeling krijgen. Klachten van Amnesty International en de Verenigde Naties betreffen dan ook meestal landen met macabere structuren en gevangenissen waarin wij onze varkens nog niet zouden stop-

pen. Twee op een cel zou daar een ongekende luxe zijn.

Toch ligt er voor ons ook wat die juridische context betreft een gevaar op de loer en wel in de wijze waarop wij omspringen met onze vluchtgevaarlijken. Het is bekend dat deze gedetineerden terecht komen in de Extra Beveiligde Inrichtingen (EBI). Inrichtingen die overigens niet bijzonder beveiligd bleken gezien het aantal ontsnappingen dat van daaruit plaats vond. Om die ontsnappingen tegen te gaan, is eind vorig jaar een aantal verscherpingen afgekondigd. Zo kan aldaar geen bezoek zonder toezicht meer worden ontvangen, zal het telefoonverkeer tot twee maal in de week worden beperkt en zullen ten behoeve van de controle van de gesprekken opnames worden gemaakt. De contacten die gedetineerden onderling kunnen hebben zijn beperkt en in sommige EBI's is van een intensief contact tussen gedetineerden en personeel geen sprake.

Natuurlijk mag het gevangeniswezen pogingen in het werk stellen ontsnappingen te voorkomen. Wij moeten er echter wel voor waken hierin niet te ver door te schieten omdat dan inderdaad het gevaar van een inhumane wijze van detineren op de loer ligt. Een ding kunnen we over de EBI's in elk geval met zekerheid stellen: Het uitgangspunt van de Standard Minimum Rules dat het verschil tussen detentie en maatschappij zo klein mogelijk moet zijn, is in de EBI's bepaald niet gerealiseerd.
Tot zover de juridische context.

2.2 De gebouwen

Zo'n vijfentwintig jaar geleden kende het gevangeniswezen alleen maar gebouwen die voor het belangrijkste gedeelte dateerden uit de vorige eeuw. Bekend is dat ten tijde van die bouw het cellulaire stelsel als uitgangspunt gold. De gedetineerde kon in een dergelijk systeem tot inkeer komen en eventueel met de bijbel als spoorboekje als verbeterde burger aan de maatschappij worden afgeleverd.

Na de oorlog werd de behoefte aan gemeenschapsruimtes gevoeld en werden cellen doorgebroken om op die manier tot recreatieruimtes, huiskamers, schoollokalen en wat dies meer zij te komen.

Dat cellulaire stelsel is door sommigen wel vervloekt, waarschijnlijk ingegeven door de isolatie die dat systeem met zich meebracht. Ik zou me evenwel geen beter systeem kunnen voorstellen dan dat waarin elke gedetineerde over zijn of haar eigen cel kan beschikken. Vanuit de gedetineerde gezien heeft dat alles met privacy te maken, vanuit de organisatie geldt vooral de beheersing als argument en vanuit de hulpverlening de kwaliteit van de detentie. Om die redenen zal dan ook elke keer weer met kracht verzet moeten worden aangetekend als er alweer een officier van justitie of

commissaris van politie roept dat de cellennood opgelost kan worden door twee gedetineerden op één cel te plaatsen.

Ik moet overigens opmerken hoe ik mij elke keer weer verbaas over die steeds oplaaiende discussie. Die verbazing zit hem vooral in het feit dat ik nog steeds niet kan begrijpen hoe slecht er afspraken te maken zijn binnen het totaal van justitie. Men heeft de mond vol van een bedrijfsketen. Het blijkt evenwel dat de ene hand van de andere niet weet wat die doet. Want laten we wel wezen, de politie en het Openbaar Ministerie zien toch aankomen dat er cellentekort zal ontstaan? Wat is er dan logischer dan te onderzoeken of hier sprake is van een structurele of een tijdelijke situatie? Een tijdelijk probleem moet opgelost worden met tijdelijke maatregelen. Prioriteitsstelling bij de bepaling wie er in de bajes moet en wie er uit kan, wat mij betreft. Als na gedegen onderzoek blijkt dat het een structureel probleem betreft, zal er een besluit moeten worden genomen of er extra cellen bijgebouwd moeten worden of niet. Als dat moet gebeuren, moet er geld op tafel komen, niet alleen voor die gebouwen, maar ook voor het aan te trekken personeel. Die extra inrichting(en) moet in geen geval komen uit de lopende begroting.

Gevangeniswezen heeft in de loop der tijd al genoeg ingeleverd en ook de politiek moet beseffen dat de grens is bereikt. Wordt die grens overschreden dan betekent dat onwerkbare toestanden voor het personeel en zijn wij bijna zover dat wij gedetineerden werkelijk het cellulaire stelsel kunnen aanbieden. Dat zou een aanzienlijke aantasting van ons gevangenissysteem betekenen en het zou noch door gedetineerden noch door het personeel, noch door directies voetstoots worden aanvaard.

Het is voor mij overigens de vraag of bij gebleken structurele capaciteitsbehoefte zonder meer naar het wapen van extra cellen moet worden gegrepen. Wij worden geacht in 1994 ongeveer 8.500 cellen te hebben. Die komen wel vol. Als er 10.000 zouden zijn, dan zouden we die ook wel weten te vullen en als we er nog meer hadden dan bood ons dat de gelegenheid de normen voor insluiting verder op te rekken en ook die extra cellen te vullen. Wat mij betreft is spanning tussen wat er aan capaciteit bestaat en wat er nodig is heel belangrijk. Er moet steeds een aantal cellen minder zijn dan waaraan het opsporingsapparaat behoefte heeft. In dat opsporingsapparaat bestaat dan voortdurend de noodzaak een afweging te maken wie er ingesloten moet worden en wie niet. Al te ruime mogelijkheden brengen het risico met zich mee dat die afweging onvoldoende wordt gemaakt en dat zoiets ingrijpends als vrijheidsbeneming te gemakkelijk wordt opgelegd.

Nog even terug naar die gebouwen in hun algemeenheid.

In vergelijking met 25 jaar terug hebben wij anno 1993 de beschikking

over veel meer nieuwbouw. Ongeveer de helft van onze inrichtingen dateert uit de vorige eeuw en de andere helft dateert van ruim na de oorlog. Die oude gebouwen zijn in veel gevallen zo aangepast dat zij de toets der kritiek redelijk kunnen doorstaan, of er moet sprake zijn van aanstaande sluiting.

In veel inrichtingen is sprake van een grote achterstand in onderhoud van de gebouwen. Dat betekent dat wij langzaam maar zeker achteruit gaan in het aanbieden van goede accommodatie aan gedetineerden en personeel, en dat terwijl die accommodatie toch al niet is om over naar huis te schrijven. Grappig genoeg vindt bijna iedereen het abnormaal dat twee gedetineerden op een cel worden gezet. Niemand kijkt er echter van op dat twee of soms zelfs drie geestelijk verzorgers een kamer met elkaar moeten delen.

Bij het in stand houden van de kwaliteit van het gebouw is de rijksgebouwendienst (RGD) meermalen als een blok aan het been ervaren. Deze dienst is niet in staat of bereid de voor onze inrichtingen noodzakelijke voorzieningen te treffen. Ook bij besluitvorming omtrent nieuwbouw is van de RGD vooral een vertragende werking uitgegaan, met als gevolg dat soms miljoenen vergende noodmaatregelen moesten worden getroffen om aan de capaciteitsbehoefte te kunnen voldoen. Wij zouden dan ook de rijksschatkist, de gedetineerden en ons personeel een grote dienst bewijzen indien de RGD voor wat betreft verbouwingen en nieuwbouw bij het gevangeniswezen wordt uitgeschakeld en Justitie daarin zelf het heft in handen mag nemen.

2.3 Personeel

Gevangeniswezen heeft zich de laatste 25 jaar ontwikkeld van een naar binnen gekeerde, op zichzelf gerichte organisatie tot een zelfbewust bedrijf dat zich bewust is van haar plaats in de samenleving. Dat is onder meer af te leiden uit de wijze waarop het gevangeniswezen aan de weg timmert en de bereidheid toont een open politiek te voeren. Want laten we wel wezen, er zijn toch eigenlijk geen onderwerpen binnen onze inrichtingen waarover geen openheid bestaat? Of het nu gaat om onderwerpen als ontsnappingen, druggebruik, fraude of AIDS, het gevangeniswezen verstopt zich niet en stelt zich open op en draagt bij aan de discussie. We kunnen die externe oriëntatie ook afleiden uit de manier waarop het personeel wordt aangetrokken en opgeleid. Van dat laatste zal ik een enkel voorbeeld noemen:

Tot aan het eind van de jaren zestig was het gebruikelijk dat de directeuren uit eigen geledingen voortkwamen. Indien iemand een goed medewerker van de administratie was, kon hij na vele jaren aldus gefunctioneerd te hebben commies ter directie worden. Met een aanvullende opleiding van het CWOI kwam na verloop van tijd het adjunct-directeurschap in zicht

waarna, als de ambtsperiode dat nog toeliet, nog voor een aantal jaren de directeursfunctie kon worden bekleed.

In het begin van de jaren zeventig is aan deze beweging een eind gekomen en kwam men tot het standpunt dat er beter jonge academici konden worden aangetrokken die na een opleidingsperiode als adjunct- en later als directeur zouden worden aangesteld. En zo kwam directieklas na directieklas. Ik meen dat wij aan de 15 klassen zijn toegekomen en toen was het op, omdat de top in de inrichtingen werd uitgedund en er minder behoefte aan directieleden bestond.

Inmiddels zijn wij een aantal jaren verder en is er uiteraard enig verloop geweest. Binnen de inrichtingen hebben zich ook de nodige verschuivingen voorgedaan en de traditionele top van een directeur met twee adjunctdirecteuren heeft plaatsgemaakt voor een skala aan mogelijkheden. Aanvankelijk kwamen de hoofden begeleiding en de hoofden beheer op. Hun sterren stralen al weer minder en voor hen komen unit-directeuren en hoofden personeel en hoofden financiën in de plaats. Het is opvallend dat veel van deze nieuw benoemde functionarissen weer uit eigen bedrijf voortkomen. Enerzijds hoeft dat niet bezwaarlijk te zijn, is het zelfs gunstig voor het carrièreperspectief van onze medewerkers, anderzijds bestaat het gevaar van weleer dat er te weinig vernieuwing van buitenaf komt.

Voortdurende marktoriëntatie en een actief wervingsbeleid zijn middelen om het gebrek aan nieuwe van buiten komende impulsen te compenseren. Dat is al eens eerder geprobeerd toen men ervaren managers wilde inhuren die het gevangeniswezen verder gestalte moesten geven. Sommige van die managers wilden wel, doch wendden zich wenend af toen zij de hoogte van de maandelijkse vergoeding vernamen die tegenover hun prestatie zou worden gesteld.

Een andere belangrijke groep wordt gevormd door de bewaarders/ p.i.w.'ers, die grofweg zo'n 60% van het personeel vormt. Ik herinner me nog de tijd dat al deze mensen gedurende vele weken naar het CWOI trokken en aldaar een van vele kanten zwaar bekritiseerde opleiding ondergingen. Een opleiding die teveel op het beheersen was gericht, de angst als fundament had en waarvan dan ook in de inrichtingen het adagium gold dat wat je daar geleerd had maar het beste zo snel mogelijk kon vergeten. Na verloop van teveel tijd is die opleiding wel verbeterd en kwam deze los van het strakke keurslijf dat voor elke bewaarder, waar hij of zij ook werkte, dezelfde elementen in de opleiding betekende. Men richtte zich sterker op de differentiatie en uit een programma konden modules worden gekozen. Dat heeft echter niet kunnen betekenen dat het CWOI die fundamentele

plaats in de opleiding heeft kunnen behouden. Het merendeel van het executief personeel volgt thans de MBO, alwaar contacten worden opgedaan met en ervaringen worden uitgewisseld tussen medewerkers van diverse instellingen en inrichtingen. Mede daardoor heeft Gevangeniswezen zich van een navelstarende organisatie ontwikkeld tot een bedrijf dat oog heeft voor de ontwikkelingen binnen de maatschappij en de relevante omgeving binnen die maatschappij.

2.4 Gedetineerden

Ook op gebied van de visie op gedetineerden hebben zich in de afgelopen jaren de nodige wijzigingen voorgedaan. Toen ik destijds nog in de schoolbanken zat, werd criminaliteit omschreven als iets wat deels door iedereen wordt gepleegd, maar wat het serieuze gedeelte ervan betreft toch vooral als een vorm van ziekte moest worden gezien. Een ziekte die deels werd ingegeven door erfelijke belasting en deels door omgevingsfactoren.

Toen ik met die bagage achter de hoge muren kwam, bleek mij dat deze theorie in elk geval niet door iedereen werd gedragen. De bajeswerker zag de gedetineerde veel meer als een profiteur van de samenleving, iemand die voor zichzelf kiest en eigenlijk wel beter kan. Alleen bij de geestelijk verzorgers kwam je het standpunt nog wel tegen dat de gedetineerde moet worden gezien als slachtoffer van de omgeving en daardoor de maatschappij.

In de loop der tijd is mijn standpunt veranderd en geloof ik eigenlijk niet meer zo in die slechte omstandigheden en al helemaal niet in de verkeerde vrienden. Natuurlijk bestaan die wel, maar dat kan geen legitimatie zijn voor het gedrag dat tot de detentie heeft geleid. De omgeving en de vrienden kunnen die detentie wel verklaren, er een licht opwerpen, ze kunnen deel uitmaken van de aanleiding, ze kunnen niet de reden en de argumentatie zijn. Dat komt omdat wij in zijn algemeenheid te maken hebben met een verantwoordelijk te stellen mens, die in verreweg de meeste situaties in zijn leven keuzes kan maken.

Onze clientèle wijkt nogal af van de samenstelling van de Nederlandse bevolking. U weet het ook, verhoudingsgewijs veel kleurlingen, veel buitenlanders, veel drugverslaafden en veel geestelijk gestoorden. In veel gevallen dus kansarmen. Maar kansarm of niet, wel mensen die als volwassenen willen worden aangesproken, die hun rechten opeisen en dat vaak ook heel goed kunnen, als het hen uitkomt. In die zin zijn ook gedetineerden aanspreekbaar op en verantwoordelijk te stellen voor hun daden en in die betekenis hebben zij ten volle recht op hun straf. Daarmee hoeven wij onze ogen niet te sluiten voor die omgeving, want die was er, die is er en die zal er blijven. Die omgeving kunnen wij vanuit onze positie niet of nauwelijks

beïnvloeden. Wel kunnen wij eraan bijdragen dat onze klant weerbaarder wordt en beter in staat zal zijn de frustraties die nu eenmaal bij het leven horen te bestrijden. Hier ligt een taak voor alle medewerkers van ons bedrijf, maar hier ligt vooral een taak voor de geestelijk verzorger, een geestelijk verzorger die bij uitstek degene is waarmee gesproken kan worden over de zin van het leven, je eigen plaats in de maatschappij, je relatie tot anderen en vragen waarin schuld en boete centraal staan.

2.5 De inrichtingen als organisatie

Tot een aantal jaren terug waren de inrichtingen in sterke mate afhankelijk van Den Haag. Daar werd echt min of meer willekeurig bepaald of je extra personeel mocht aantrekken of dat inderdaad nieuw meubilair mocht worden aangeschaft. Daarvoor golden overigens regels aan de hand van rangen en standen. Er was precies omschreven bij welke functionaris welk bureau van welke leverancier mocht worden betrokken.

Gelukkig is daar veel in veranderd. Dat is begonnen met het toekennen van het materieelbudget, waarbinnen inrichtingen zelf prioriteiten aan konden brengen. Enkele jaren later is daar het personeelsbudget aan toegevoegd. Dat houdt in dat inrichtingen binnen zekere grenzen zelf kunnen bepalen welke functionarissen zullen worden aangesteld en hoeveel. Waarschijnlijk om u gerust te stellen is de geestelijke verzorging buiten die regeling gebleven. Deze lijn zal aan de hand van een mandaatregeling ongetwijfeld worden doorgetrokken en zal naar verwachting eindigen in een grotere mate van zelfstandigheid van de inrichtingen.

Wat mij betreft kan het nog wat verder en zou tot privatisering van het gevangeniswezen kunnen worden overgegaan. Ik bedoel daarmee dat het centrale apparaat aan de inrichting een budget ter beschikking stelt waarvoor de inrichting een aantal prestaties zal leveren. Dat gebeurt nu ook aan de hand van de jaarcontracten. Het verschil tussen de huidige situatie en de privatisering zit hem erin dat voor alle medewerkers de ambtenarenstatus vervalt en dat die dingen die normale bedrijven doen dan ook binnen gevangenissen kunnen. Ik doel daarbij op sparen, reserveren en investeren.

Deze commerciële termen roepen al gauw de gedachte op dat het gevangeniswezen er dan kennelijk op uit is om winst te maken. Laat ik duidelijk zijn dat dat niet de doelstelling van onze inrichtingen is en ook niet mag worden. Voorop staat het belang van onze gedetineerde. Er is echter geen enkel bezwaar tegen om met inachtneming van diens belangen een inrichting zo economisch mogelijk te laten draaien. Dat betekent dat nog eens indringend naar het dagprogramma moet worden gekeken, naar de opbrengsten van arbeid en activiteiten en naar de toegevoegde waarde van

verschillende medewerkers binnen het bedrijf. Deze toegevoegde waarde valt lang niet altijd in financiën uit te drukken. Wel is het mogelijk om meer dan tot nu toe het geval is regiemsbijdragen van verschillende medewerkers in getallen te vatten. Aan de hand van de dan te meten opbrengsten en de daar tegenover te stellen kosten, kan een zakelijke afweging worden gemaakt of de inrichting ook in de toekomst aan die activiteit van die functionaris geld wil besteden.

Wij willen als directie verantwoordelijk worden gesteld voor het wel en wee van de inrichting. Dat betekent een ruime zeggenschap over en bevoegdheden in alle facetten die van belang zijn voor het functioneren van de inrichtingen. Een belangrijk gemis in deze vormt het aspect van de gebouwen waar ik al eerder opmerkingen over maakte. Op die manier wordt de directeur een machtig baasje, hoor ik sommigen al denken. En macht brengt risico's met zich mee. Het is belangrijk dat de machtige gecontroleerd wordt, al was het maar om hem of haar tegen zichzelf te beschermen. Ik zie daar voor twee, misschien drie instanties een taak weggelegd:

a. De commissie van toezicht zal een ruimer takenpakket behoren te krijgen dan thans het geval is en zal zich moeten begeven in de richting van de raad van commissarissen in het bedrijfsleven. De directeur is verantwoordelijk voor de kwaliteit van de detentie, het financieel-, personeel- en materieel beleid. De commissie controleert de directeur en roept deze zonodig tot de orde. In het uiterste geval zal de commissie zelfs tot ontslag over moeten gaan.
b. De dienstcommissie zal zich moeten ontwikkelen tot ondernemingsraad. Haar taak zal eruit bestaan dat zij zich richt op alle aspecten van het bedrijf, met een nadruk op het personeelsbeleid.
   De bevoegdheden van de commissie dienen te worden uitgebreid tot instemmingsrecht op in principe alle aspecten die het beleid van de organisatie betreffen.
c. Deze constructie houdt in dat voor veel zaken niet de staatssecretaris van Justitie maar de directeur moet worden aangesproken. Dat betekent dat de SvJ nog slechts op de hoofdlijnen van het beleid kan worden aangesproken. Naar mijn mening geeft dat ook een betere invulling aan de politieke verantwoordelijkheid en past dat prima bij het regeringsstandpunt dat de staat vooral op hoofdlijnen moet willen besturen.

Inrichtingen knappen dus de klus voor de SvJ op en doen dat tegen vergoeding van een redelijke som gelds. De SvJ krijgt daarvoor die informatie terug die nodig is om de grote lijn te kunnen volgen en nieuw beleid te kunnen maken. Inrichtingen leveren die informatie systematisch aan de hand van de

jaarplannen. Zonodig roept het departement een inspectie-apparaat in het leven.

Het spreekt vanzelf dat een belangrijk gedeelte van de departementale medewerkers na de verzelfstandiging/privatisering overbodig is geworden.

2.6 Samenvatting

Als ik bovenstaande samenvat, kom ik tot de volgende beïnvloedingsfactoren van ons gevangeniswezen:

1. Een juridische structuur die door het oprekken van regels veel mogelijkheden op het gebied van differentiatie en regelgeving heeft geboden. In de EBI's ligt het gevaar op de loer dat wij in onze beveiligingsdrang te ver doorschieten en de humane tenuitvoerlegging van de detentie aantasten.
2. De inrichtingen zijn thans voor de helft van betrekkelijke nieuwe datum. Er is bij sommige geledingen in onze maatschappij een voortdurende behoefte om tot uitbreiding van het aantal cellen over te gaan. Het is waarschijnlijk verstandig aan die behoefte niet al te gemakkelijk toe te geven.
3. Gevangeniswezen heeft zich de laatste 25 jaar ontwikkeld van een naar binnen gekeerde organisatie die wat onhandig met de omgeving omging tot een zelfbewust bedrijf dat open communiceert met de maatschappij. Voorbeelden daarvan kunnen in het personeelsbeleid m.b.t. werving en opleiding van personeel worden teruggevonden.
4. Het is van belang de gedetineerde te zien als een op zijn daden aanspreekbaar mens. Dat betekent ook dat het van belang is de hulpverlening met een zekere nuchterheid aan te pakken en vooral de zelfwerkzaamheid van gedetineerden te benadrukken.
5. In verschillende inrichtingen bestaat de behoefte om op gebied van beleid en beheer meer bevoegdheden te krijgen. Indien deze bevoegdheden worden gedelegeerd, zullen er instanties moeten zijn die de leiding controleren. Genoemd zijn de commissie van toezicht, de dienstcommissie en een eventueel in het leven te roepen inspectie-apparaat.

3 DE PLAATS EN DE FUNCTIE VAN DE GEESTELIJKE VERZORGING

Er van uit gaande dat de hier gegeven context juist is, kunnen een aantal vragen gesteld worden. Tevens zal ik een poging doen die vragen te beantwoorden:

1. Bestaat er in onze inrichtingen nog behoefte aan geestelijke verzorging?

2. Wie heeft die behoefte en waarom?
3. Hoe gedifferentieerd ligt die behoefte?
4. Wie is bereid daarvoor te betalen?

Ad 1. In onze maatschappij neemt de belangstelling voor godsdienstige en geestelijke vraagstukken af, als we althans de kerkgang als graadmeter nemen. Het is bekend dat de kerkgang met rasse schreden is gedaald en dat wekelijks nog ongeveer 7% van de Nederlandse bevolking ter kerke gaat.

Oppervlakkig gezien kunnen we daarmee aantonen dat godsdienst en waarschijnlijk ten dele ook de religiositeit nog slechts voor een deel van de Nederlanders van belang is. Mogelijk heeft onze welvaart en onze hang naar materialisme onze behoefte aan religiositeit minder gemaakt, zoals het bezit van materie ons in staat heeft gesteld in elk geval schijnbaar onafhankelijker van de medemens te worden.

Toch is het tegelijkertijd niet onaannemelijk dat mensen zichzelf geregeld vragen stellen omtrent de essentie van het bestaan en zich afvragen wat de zin van het leven is. Het is niet toevallig dat de ontwikkelde Westerse mens sterk geïnteresseerd is in milieuvraagstukken en de problemen van rijk en arm.

Het is bekend dat de behoefte om stil te staan bij vraagstukken die je eigen plaats in het leven betreffen, toenemen als het tegenzit. Het spreekwoord 'nood leert bidden' waarvan ik voor dit congres geen goede vertaling heb kunnen vinden, is er een voorbeeld van.

Vrijheidsbeneming betekent een forse inbreuk op iemands leven, zelfs wanneer het om een ervaren bajesklant gaat. Wat tot voor kort kon, kan nu niet meer en wat voorheen niet hoefde, maakt nu onderdeel uit van het dagprogramma.

Waren er tot voor kort nog ruime mogelijkheden om je eigen zaken te regelen, in gevangenschap blijkt de afhankelijkheid van anderen groot. Een gedetineerde wordt door het systeem gepaternaliseerd en in een afhankelijke positie gebracht. Alleen in marginale zaken wil het systeem wel zo genereus zijn gedetineerden enige ruimte te bieden onder het motto dat het goed is dat gedetineerden voor zichzelf leren opkomen en zorgen. In detentie wordt een gedetineerde in het keurslijf van het dagprogramma gedrongen. Hij wordt geacht gedurende de dag actief te zijn en 's nachts te slapen. Hij moet werken en meedoen aan activiteiten en dat terwijl de meeste gedetineerden buiten niet elke dag naar de figuurzaagclub gingen. Hem worden gedwongen contacten met niet zelfgekozen medegedetineerden opgelegd. Hij moet zien dat hij redelijke maatjes met de bewaarders wordt, omdat hij anders een lastige detentie tegemoet gaat. Hij moet ook

zorgen dat er wat met zijn verslaving aan drugs gebeurt. Hij heeft de keus uit afkicken, medicijnen gebruiken of proberen zijn verslaving met eigen middelen te bevredigen. En in het huis van bewaring moet hij ook nog aandacht aan zijn strafzaak besteden. Als we daarnaast beseffen dat het leven buiten doorgaat en hij daar nauwelijks invloed op kan uitoefenen en er ongetwijfeld vragen van schuld en boete zijn, dan gebeurt er al met al heel veel. Eigenlijk onvoorstelbaar veel en het feit dat die aanpassing vaak lukt, bewijst maar weer eens het enorme aanpassingsvermogen waarover mensen beschikken.

Het is goed en zelfs nodig dat er in die turbulente periode, maar ook daarna, een baken is, waar die gedetineerde zich op kan richten. Dat kan heel goed de bewaarder/p,i,w.'er of een andere aan de inrichting verbonden functionaris zijn. Dat kan ook een medegedetineerde zijn, die het klappen van de zweep beter kent. Met hun eigen lotgenoten hebben de meeste gedetineerden evenwel een ambivalente verhouding. Het is aan de ene kant wel handig om over vriendjes te kunnen beschikken, aan de andere kant worden medegedetineerden toch zelden vertrouwd en in vertrouwen genomen.

De ervaren gedetineerde weet dat hij met veel van zijn vragen terecht moet bij de aan de inrichting verbonden specialisten. Een paar daarvan hebben voor elke gedetineerde een redelijk duidelijke taak: de dokter en in zijn kielzog de verpleegkundige en de tandarts. Als we vervolgens kijken naar de psycholoog, de maatschappelijk werker en de geestelijk verzorger, dan wordt het al moeilijker. Het blijkt ook voor menige medewerker van de inrichting lang niet eenvoudig om het onderscheid in werk van die drie functionarissen aan te duiden. Kennelijk is de profilering van de taken intern niet altijd even sterk. Tevens waag ik de uitspraak dat genoemde functionarissen geregeld op elkaars terrein zitten, welke brancheverwaging het voor de gedetineerde al helemaal troebel maakt.

Duidelijk is wel dat die gedetineerde wat wil. Hij heeft problemen, wil daarover praten, wil daar wat aan doen of laten doen en hij zoekt hulp en steun.

Vaak zal een gedetineerde geen bewuste afweging maken bij wie hij te rade gaat. Heel vaak gaat hij zelfs shoppen en probeert uit te vinden waar hij de beste waar voor het minste geld kan krijgen. In die zoektocht kan de gedetineerde geholpen worden door een duidelijke uitstalling van de waar van elk der genoemde medewerkers en in dit geval de geestelijk verzorger.

In zijn boeiende bijdrage aan een op 3 juni 1992 gehouden symposium heeft H.J.M. Vossen een drietal modellen van geestelijke verzorging onderscheiden:

Het aanwezigheidspastoraat. De geestelijk verzorger is aanwezig, leeft mee, staat open voor een praatje, wil luisteren naar een klacht en is betrokken op de situatie van de gedetineerde. In deze relatie hoeft geen moraal te worden gepredikt, geen boodschap te worden verkondigd, noch een hulpverleningsrelatie te worden aangegaan. Vossen noemt het van groot belang indien mensen eens kunnen uithuilen, een belangstellende vraag krijgen of de deprimerende sleur onderbroken zien.

Verzorging van het religieuze leven. Hij doelt daarmee op cultische activiteiten als kerkdiensten, sacramentele bediening en rituele vormgeving van het geloof.

Het pastorale hulpverleningsmodel. Hierin wordt de gedetineerde geholpen om meer zicht te krijgen op zijn eigen persoon, zijn motieven en waarden in het leven, op levensbeschouwelijke en religieuze perspectieven die houvast kunnen bieden in situaties van ellende en uitzichtloosheid.

Vossen merkt op dat bovengenoemde modellen elkaar aanvullen en dat een geestelijk verzorger over alle drie modellen moet kunnen beschikken.

Met Vossen ben ik van mening dat de geestelijk verzorger in het aanwezigheidspastoraat zich onvoldoende onderscheidt van andere medewerkers van de inrichting. In principe kan iedereen de gedetineerde een willig oor lenen, heeft een bewaarder er in beginsel zelfs meer gelegenheid voor dan de geestelijk verzorger. En ook de maatschappelijk werker en de psycholoog kunnen de gedetineerde terzijde nemen, een stoel aanbieden en zijn verhaal aanhoren.

De geestelijk verzorger zal zich met name moeten profileren op het terrein van de verzorging van het religieuze leven en het pastorale hulpverleningsmodel.

Hoewel de behoefte aan zorg kan worden erkend, zal de geestelijk verzorger bemerken dat zijn ambtelijk bestaan keer op keer ter discussie wordt gesteld zolang hij niet in staat blijkt zijn meerwaarde voor gedetineerden, de inrichting en de maatschappij aan te tonen. De sector geestelijke verzorging zou zichzelf dan ook een dienst bewijzen wanneer aan de hand van objectieve factoren de toegevoegde waarde van de functie zou kunnen worden bewezen.

Ad 2. Bij wie liggen die behoeften en waarom?

In het bovenstaande is al aangegeven dat er van de zijde van gedetineerden in elk geval behoefte bestaat aan zorg. Wanneer de gedetineerde die zorg niet van de ene medewerker, persoon of instantie krijgt zal hij te rade gaan bij de volgende. De vraag van de meeste gedetineerden is in mijn ogen derhalve weinig gedifferentieerd. Dat is ook niet zo verwonderlijk, want

wanneer iemand in nood verkeert, is het niet zo heel belangrijk wie de hulp verleent. Natuurlijk zal degene die het klappen van de zweep kent zijn weg wel weten te vinden. De onervaren gedetineerde zal evenwel zeer gebaat zijn met een duidelijke profielschets van wat hij van de geestelijke verzorging kan verwachten. In die aanduiding dient de geestelijke verzorger zijn of haar uniciteit aan te geven ten opzichte van andere werkers.

Ook van de zijde van de organisatie bestaat behoefte aan geestelijke verzorging. Daarbij spelen verschillende motieven een rol. In de eerste plaats ervaren velen binnen de inrichting de geestelijk verzorger als een instantie waarnaar kan worden doorverwezen. Van deze functionaris wordt dan verwacht dat hij de gedetineerde zoveel aandacht en zorg geeft, dat de organisatie vervolgens geen last meer ondervindt.

Voorts wordt van de geestelijk verzorger verwacht dat deze bijdraagt aan de voorbereiding op de terugkeer in de samenleving. Dat betekent met name dat verondersteld wordt dat met de gedetineerde een exercitie is gemaakt naar de oorzaken van de detentie en hoe volgende detenties kunnen worden voorkomen.

In de derde plaats wordt van de geestelijk verzorger impliciet verwacht dat deze een zodanige vertrouwensrelatie met verschillende partijen heeft dat hij als bemiddelaar bij ernstige conflicten kan optreden. Zo heb ik zelf een enkele maal ervaren dat de geestelijk verzorger ingezet kan worden in spanningsvolle situaties, waarbij die geestelijk verzorger door zijn goede contacten met leiding en gedetineerden in staat bleek een bemiddelende rol in het conflict te spelen om daarna toch nog door beide partijen als gesprekspartner te worden geaccepteerd. De geestelijk verzorger als trouble-shooter eigenlijk.

Vanzelfsprekend hebben ook de zendende instanties hun motieven hun dienaren in te zetten. Centraal lijkt mij in hun opdracht te staan dat de boodschap moet worden uitgedragen en dat al zeker in de richting van de minder bedeelde medemens.

Ook de overheid als zodanig heeft haar belangen. Geestelijke verzorging ligt ook politiek redelijk zwaar voor anker. Daar liggen waarschijnlijk deels bijbelse overwegingen aan ten grondslag, deels overwegingen die te maken hebben met de kwaliteit van de detentie en de kwaliteit van de terugkeer in de samenleving. Ik sluit niet uit dat er ook een zekere mate van schuldgevoel aan ten grondslag ligt: degenen die kwaad hebben gedaan zijn weliswaar opgesloten, maar dat betekent niet dat allen die verkeerd hebben gedaan binnen de veilige muren verkeren. Diegenen die dan de pech hebben gehad te worden opgepakt, moeten vervolgens wel redelijk verzorgd worden, ook op religieus terrein.

Ad 3. Hoe gedifferentieerd ligt die behoefte?
Als we dan constateren dat er bij verschillende groepen behoefte bestaat aan geestelijke verzorging, kunnen we dan stellen dat bij iedereen die behoefte wordt gevoeld en dat de aanwezigheid in elk van onze organisaties nodig is?

In de eerste plaats moet hierover worden opgemerkt dat de visie op geestelijke verzorging van directeur tot directeur verschilt en dat er ook onder de diverse medewerkers verschillende opvattingen bestaan over geestelijke verzorging. Er zijn onder de directeuren fervente voorstanders van de geestelijke verzorging op de wijze zoals die nu plaatsvindt. Dat zijn er weinig. Er zijn er waarschijnlijk ook die de geestelijke verzorging af willen schaffen en daarvoor niets in de plaats terug willen. Ik taxeer dat het merendeel van de directeuren van mening is dat er wel aan geestelijke verzorging binnen de inrichtingen moet worden gedaan, maar dat dat beter kan plaatsvinden door iemand van de plaatselijke gemeente in te huren. Er zijn ook voorstanders van het afschaffen van de geestelijke verzorging zoals deze nu plaatsvindt omdat de huidige indeling als achterhaald wordt beschouwd. Desalniettemin zou er wel aan geestelijke verzorging moeten worden gedaan, maar dan bijvoorbeeld in de vorm van een algemeen geestelijk verzorger. Dat kan iemand zijn die verbonden is aan een van de traditionele zendende instanties, maar ook zijn er wel voorstellen gedaan een filosoof aan te stellen.

Zelf huldig ik het standpunt dat geestelijke verzorging in zijn algemeenheid een nuttige activiteit is binnen onze inrichtingen. Wel ben ik van mening dat de huidige verdeling in drie richtingen, protestant, Roomskatholiek en humanistisch nogal achterhaald aandoet. Meer en meer valt ook waar te nemen dat door bezuinigingen gedwongen een of meer zendende instanties afziet van vertegenwoordiging in alle inrichtingen. Afgezien van de ideologische lading is er in beginsel ook geen verschil in kwaliteit tussen de verschillende geestelijk verzorgers. Het zou dan ook van een goed gebruik van middelen (=mensen) getuigen, indien een zodanige verdeling van krachten plaatsvindt dat de behoeften van elke inrichting gedekt kunnen worden. Daarnaast kan voor de kerkelijk gebonden gedetineerden een kerkdienst worden gehouden, die door een geestelijke van buiten de inrichting wordt geleid. De inzet van deze geestelijke wordt dan gelijk aan de manier waarop thans de imams worden ingezet.

Ik stel voor als norm een verhouding aan te nemen van 1 geestelijk verzorger op 100 gedetineerden. Afhankelijk van de soort inrichting en de populatie kan een aanpassing naar boven of beneden plaatsvinden. In inrichtingen voor kortgestraften of inrichtingen waar gedetineerden ruim de kans hebben elders contacten te leggen, wordt afgezien van het aanstel-

len van een geestelijk verzorger. Dat zou er dan ruwweg op neerkomen dat op een capaciteit van 8500 gedetineerden zo'n 70 volle tijds eenheden aan geestelijk verzorgers kunnen worden toebedeeld. Toewijzing van de verschillende plaatsen moet plaatsvinden in overleg tussen de hoofdgeestelijken.

Ad 4. En wie zal het allemaal betalen?
Ik weet niet of het toeval is dat de loonkosten van de geestelijk verzorgers uit het inrichtingsbudget zijn gehaald en dat de reiskosten voortaan bij een Haags facilitair bureau moeten worden gedeclareerd. Het kan gaan om een ingreep van de voorzienigheid of gewoon van iemand die een en ander heeft voorzien.

Bezit en beheer van budget dwingt directeuren na te gaan of het nodig is bepaalde functionarissen in dienst te houden of dat met dat geld beter iets anders kan worden gedaan. Door de geestelijk verzorgers uit de inrichtingsbudgetten te halen wordt die discussie voorkomen. Dat is echter uitstel van executie. Want vanzelfsprekend zal onze gehele dienst *D en J* tegen het licht moeten worden gehouden om af te wegen wat voor het budget wel of niet moet worden gekocht.

In die afweging zal ook de geestelijk verzorger worden bekeken om zijn meerwaarde aan te tonen. Ook op hem of haar zullen kengetallen worden losgelaten als de hoeveelheid contacten, het aantal deelnemers aan gespreksgroepen, het aantal geslaagde resocialisaties en misschien wel het aantal bekeringen en het aantal voorkomen zelfmoorden.

Het lijkt in eerste instantie absurd om ook geestelijke verzorging onder kengetallen te willen vatten. Toch zal het moeten omdat in onze verzakelijkte benadering elk personeelslid zijn toegevoegde waarde moet aantonen. De tijd dat inrichtingen naar Den Haag met wat losse opmerkingen verantwoording van het beleid aflegden ligt al jaren achter ons. Zo mag een directeur van zijn medewerker verwachten dat deze op inzichtelijke wijze kan aangeven wat de toegevoegde waarde van juist zijn of haar functie is.

Aan de hand van die gegevens kan door elke inrichting in goed overleg met alle betrokken partijen bepaald worden of het zinvol en nuttig is voor de organisatie en de gedetineerden om tot voortzetting van het contract over te gaan.

Daarmee ben ik gekomen aan het eind van mijn lezing, waarin ik geprobeerd heb de ontwikkelingen binnen de penitentiaire inrichtingen weer te geven. Het weergegevene betreft uiteraard een persoonlijke visie. Ik heb aangegeven dat er wat mij betreft in de penitentiaire inrichtingen toekomst bestaat voor de geestelijke verzorging.

Daarbij zal er wel aan twee voorwaarden moeten worden voldaan. De geestelijk verzorger zal zichzelf en zijn taak duidelijk moeten profileren in de richting van de gedetineerde en naar de inrichting en haar medewerkers, en de geestelijk verzorger zal in deze periode van toegenomen verzakelijking aan moeten tonen wat de toegevoegde waarde van zijn of haar werk is.

Indien u, en u hoeft dat niet alleen te doen, daartoe in staat bent, voorspel ik dat de geestelijke verzorging nog vele jaren binnen onze inrichtingen zal kunnen blijven bestaan. De door de geestelijk verzorgers geleverde bijdrage aan het regime, het leefklimaat en de kwaliteit van de detentie werden in het verleden al door velen gewaardeerd. Met inachtneming van het eerder opgemerkte zal daarin alleen maar een wijziging in gunstige zin optreden.

Ik dank U voor Uw aandacht.